

1-mavzu: Abdulla Qodiriyning Hayoti va ijodi.

REJA:

1. A.Qodiriyning bolalik va yoshlik yillari.
2. A.Qodiriyning ilk ijodi.
3. A.Qodiriyl – jurnalist.
4. A.Qodiriyl – tanqidchi.

BAYONI:

Abdulla Qodiriyl 1894-yil 10-aprelda bog'bon oilasida dunyoga keldi. "Boshida boy oilada tug'ildimmi yoki kambag'al oiladami, albatta, bilmadim, – deb yozadi A.Qodiriyl, – ammo yoshim 7-8ga yetgach, qornim oshga to'ymog'onidan, ustim tuzukroq kiyim ko'rmanidan aniq bildimki, besh jonning tomog'i faqat 80 yoshli bir chol otamning mehnatidan, 1300 sarjin bog'ning yozda yetishtirib beradigan hosilidan kelar ekan. Agar bahor yomon kelib, bog' mevalari ofatga uchrab qolsa, biz ham ochliqqa duch kelib, qishi bilan jovrashib chiqar ekanmiz".

Abdulla bolaligidayoq zehni o'tkir, o'qish-o'rganishga mehr-ishtiyooqi baland bo'lgan. Ammo oiladagi moddiy muhtojlik tufayli bir oz kechikib, 9-10 yoshlarida maktabga boradi. Ikki-uch yil eski maktabda o'qigach, 12 yoshida uni oiladagi nihoyatda qashshoqlik vajidan bir boyga xizmatchilikka beradilar. Xo'jayin savdogar kishi bo'lib, o'rischa yozuv-chizuvni biladigan odamga muhtoj edi. Abdullaning zehnini, o'qishga ishtiyooqini sezgan savdogar uni rus-tuzem maktabiga yuboradi. Ham o'qish, ham o'qishdan keyin xo'jayin qo'lida ishslash Abdulla uchun og'irlik qiladi, maktabga yaxshi bilim ololmaydi. Bu hol ikki davom etadi. So'ng bunga chidolmay, ota-onasiga yolvorib o'z uyiga qaytib keladi, shu yerda turib o'qishga qatnaydi. O'qishdan bo'sh vaqtlarida akasi yoniga kirib toqichilik hunarini o'rganadi. Ikki-uch yil shu toqichilik va bog' ishlari bilan band bo'ladi. Bolalikda egallagan bu hunarlarni, ayniqsa, bog'dorchilikni u bir umr tark etolmaydi.

Abdulla rus-tuzem maktabini 1912-yil muvaffaqiyat bilan tugatdi. Bu maktabda o'qish, bolaligidanoq rus tilini egallah bo'lg'uvchi yozuvchi ijodiy taqdirida muhim kasb etdi, rus va jahon adabiyoti, madaniyati bilan tanishuvi uchun bevosita yo'l ochib berdi. Ikki yil o'tgach, Abdulla Toshkentdag'i Abulqosim madrasasiga o'qishga kirdi. Madrasadagi qisqa ta'lim uning islom ilmi, arab va fors tillarini egallashi, keyinchalik bu sohalarni mustaqil o'zlashtirish uchun zamin hozirladi.

Abdulla 1912-yili Rasulmuhammadboy otliq savdogarga prikazchik bo'lib ishga kirdi. Bu savdogar boy insofli, ochiqko'ngil, mulla, ziyolilarni hurmat qiladigan kishi edi. Bu odam xonodonida yashab, uning savdo do'konida ishlab, Abdulla zamonasining ko'p ilg'or, ziyoli kishilari bilan tanishadi. 1914-yili boyning katta qizi Rahbaroya uylanadi. Abdullaning bundan keyingi ham totuv,

ham sertashvish hayoti, faoliyati umr yo'ldoshi Rahbaroy, u keyinchalik birin-ketin in'om etgan ikki o'g'il, ikki qiz – Nafiza, Habibulla, Adiba, Ma'sudlar bilan kechdi.

Abdulla ijodiy faoliyatining boshlanishi ham o'sha davrga to'g'ri keladi. "Shu miyonalarda, - deb eslaydi A.Qodiriy, - bozor vositasi bilan tatarlarda chiqadig'on gazetalarni o'qib, dunyoda gazeta degan gap borlig'iga imon keltirdim. 1913-yilda o'zbekcha "Sadoyi Turkiston", "Samarqand", "Oina" gazetalarini chiqa boshlag'och, menda shularga gap yozib yurish fikri uyg'ondi". "Sadoyi Turkiston" gazetasining 1914-yil 1-aprel sonida "Yangi masjid va maktab" sarlavhali xabari bosilgan. Bu xabar ostiga Abdulla Qodiriy deb imzo chekilgan. Shu tarzda matbuotda Abdulla Qodiriy nomi paydo bo'lди. Oradan ko'p o'tmay shu nom ostida "Millatimga", "Ahvolimiz" she'rlari, "Baxtsiz kuyov" dramasi, "Juvonboz" hikoyasi chiqdi. Bu asarlar Qodiriyning ijodidagi dastlabki izlanishlar bo'lib, ular o'sha davrning taraqqiyat parvar harakati – jadidchilik g'oyalari bilan sug'orilgan, jadid adabiyoti ta'siri ostida yozilgan edi. Bu asarlarda Qodiriy qoloq odatlarni tanqid ostiga oladi, xalqni o'zligini anglashga, yangilikka da'vat etadi.

Yozuvchining "Juvonboz" asari bevosita Behbudiyning "Padarkush" dramasiga taqlidan yozilgan. Hikoyada o'qishni tashlab buzuq, shaltoq yo'llarga kirib ketgan boyvachcha otasining mol-mulkini sovuradi, sindiradi; ota-onani dog'da qoldirib, oxiri jinoyatga qo'l uradi, qamaladi. "Baxtsiz kuyov"da esa muallif qoloq odatlardan biri – hashamatli to'y ortiqcha sarf-xarajatlar va ularning ko'ngilsiz oqibatlari masalasini ko'taradi. Amakisining maslahati bilan Solih ismli yetim yigit katta qarz ko'tarib dabdabali to'y qilib, boy xonardon qiziga uylanadi. Vaqtida qarzini uzolmay garovga qo'yilgan hovli-joyidan ajralish oldida sharmandalikdan o'zini-o'zi o'ldiradi.

Qodiriyning oktabr inqilobidan keyingi faoliyati asosan matbuot bilan bog'langan. 1919-yili "Oziq ishlari" gazetasiga muharrir bo'lib tayinlandi; so'ngra "Ro'sta" gazetasiga muxbir, "Ishtirokiyun" va "Qizil bayroq" gazetalarida xodim, "Inqilob", "Kommunist yo'ldoshi" majmularida sarkotib va xodim bo'lib ishlaydi.

Qodiriy ham matbuot xodimi, ham jurnalist-publisist, hajviy yozuvchi sifatida O'zbekistonda yangi tipdagi sovet matbuotining tug'ilishi va shakllanishida benihoyat katta xizmat qildi. Ayniqsa, "Mushtum" jurnalining tashkil topishida va oyoqqa turishida katta jonbozlik ko'rsatdi.

Qodiriy matbuot, jurnalistika sohasidagi bilimi va malakasini oshirish maqsadida 1924-1925-yillar orasida Moskvadagi oliy jurnalistika institutida ta'lim oladi. Moskvada o'qigan kezlarida ham respublika matbuoti bilan aloqasini uzmaydi.

Qodiriy 1919-1925-yillar orasida matbuotda yuzlab maqola, hajviyalari bilan qatnashadi. Bu asarlarni u har xil – Qodiriy, Julqunboy, Kalvak Mahzum, Toshpo'lat, Ovsar, Dumbul, Shig'oy degan imzo-taxalluslar bilan e'lon qilgan.

Qodiriy publisistikasining mavzu-mundarijasi, muammolar doirasi keng. Ular orasida hayotdagi muhim tadbirlarni, yangiliklarni olqishlab, qo'llab-quvvatlovchi, targ'ib-tashviq etuvchi ("Matbuot kuni", "Otam va Bolshevik",

“1918-yil yodgori”, G’irvonlik Mallaboy aka“singari”), hayotdagi xilma-xil illatlarni fosh etuvchi maqolalar hamda bir turkum adabiy-tanqidiy ishlarni uchratamiz. Qodiriyning “Bizda teatr ishining borishi”, “Ravot qasgqirlari”, “O’tgan kunlar” va “O’tgan kunlar tanqidi ustida ba’zi izohlar” maqolalari 20-yillar o’zbek tanqidchiligining eng yaxshi namunalaridandir. Ularda realistik adabiyotning jiddiy masalalari – haqqoniylit, milliylik, badiiy shakl haqida muhim fikrlar ilgari surilgan.

Qodiriylar oktabr inqilobi tufayli so’z erkinligi, jasorat oldik, deb quvongan edi. Endi bor ovoz bilan haqiqatni aytish, yozishga chog’lanadi. U inqilobni, yangi hayotni olqishlash, himoya qilish bilan barobar bu hayot yo’lidagi xilma-xil to’siqlarni fosh etishga, sho’ro voqealigiga xos ziddiyatlarni, siyosatdagi xato va kamchiliklarni xolis turib ko’rsatishga jazm etdi. U yangi hayot yo’lidagi to’siqlar faqat sinfiy dushmanlar – boy, domla-imom, ruhoniylar qarshiligidan iborat emasligini bilardi. Yangi dunyo quruvchilari ongi, xatti-harakati, o’zi ichki ziddiyatlarga, qarama-qarshiliklarga to’la edi. Qator maqolalarida, hajviyalarida adib mana shu ziddiyat, kamchiliklarni ko’rsatishga harakat qildi. Ammo uning bu intilishlari birin-ketin zarbaga uchray boshladi. 1926-yilda “Mushtum” jurnalida bosilgan “Yig’indi gaplar” hajviyasida hayotdagi kamchiliklar, hukumat kishilari haqidagi beozor kulgi, hazil uchun aksil-inqilobiy harakat qilganlikda ayblanib qamoqqa olinadi. Qodiriylar o’ziga qo’yilgan asossiz ayblarni qat’iyan rad etadi. Qamoqxonada nohaqlikka norozilik sifatida ochlik e’lon qiladi. Uzoq davom etgan tergovda, nihoyat, sudda mardona turib tuhmatchi, pastkash kimsalarni ayovsiz fosh etadi, siyosiy ayblar va dag’dag’alardan aslo cho’chimay, hech ikkilanmay faqat haqiqatni aytadi, qat’iy turib o’z sha’nini himoya qiladi. “Men to’g’rilik orqasida bosh ketsa “ix” deydirgan yigit emasman” deydi.

Oily sud

Tayanch iboralar.

Jadidchilik g’oyalari, mustaqillik, siyosiy tuzum, ziddiyat, haqiqat, sho’rolar davri, siyosat, nohaqlik.

Savol va topshiriqlar:

1. A.Qodiriyning o’zbek adabiyoti, madaniyati taraqqiyotidagi o’rni, xizmati nimadan iborat?
2. Qodirining bolalik va yoshlik yillari qanday kechgan?
3. Qodiriyning ilk ijodi, asarlariga xos xususiyatlar nimalardan iborat?
4. Adabiyotning inqilobiy o’zgarishlar davridagi ijtimoiy faoliyati haqida.
5. Qodiriylar journalist sifatida qanday ishlar olib borgan?
6. Qodiriyni yozuvchi sifatida elga tanitgan qaysi hajviy asarlari bilan tanishsiz?

2-mavzu: **CHO'LPOONNING HAYOTI VA IJODI. “OYDIN KECHALARDA” HIKOYASI.**

REJA:

1. Cho'lponning hayoti va ijodi.
2. Cho'lponning dastlabki asari.
3. Cho'lpon – publitsist va dramaturg.
4. Cho'lponning nasriy asarlari.
5. “Oydin kechalarda” hikoyasining asosiy g’oyasi.

Abdulhamid Sulaymon o’g’li Cho'lpon 1897-yilda Andijonda tug'ilgan. Uning otasi Sulaymon Muhammad Yunus o’g’li bazzozlik bilan shug'ullangani uchun Andijon aholisi o’rtasida Sulaymon Bazzoz ismi bilan shuhrat topgan. Unda ham adabiyotga havas kuchli bo’lgan va hatto “Rasvo” taxallusi bilan she’rlar yozgan. Ammo Sulaymon Bazzoz, o’zidagi bu adabiy didga qaramay, o’g’lining yozuvchi emas, balki mudarris bo’lishini xohlagan. Cho'lpon esa Andijon va Toshkentdagи madrasalarda tahsil ko'rishi asnosida o’z davrining ilg’or qarashlari bilan tanishib, o’zga yo’ldan borishga qaror qildi.

Cho'lpon bilan yaqin ijodiy aloqada bo’lgan V. Yanning yozishicha, o’zbek shoiri unga o’zining hayot yo’li to’g’risida so’zlab, bunday degan: “Yoshlik chog’imda Farg’onada gazmol bilan savdo qiluvchi otam musulmonchilikka haddan ziyod berilgan bo’lib, mullalar bilan do’st tutingan edi. U meni ham mullovachcha qilib o’stirish niyatida tahsil ko'rish uchun madrasaga bergen. Men u yerda bir kishi bilan tanishdim va bu kishi menga ta’sir ko’rsatdi. U “Qur’on”ni boshdan oyoq yod olgan mullo bo’lgani uchun mudarris degan nufuzli unvonga sazovor bo’lgan. U Istambuldagи Panturkistlar markazidan Panturkistlar va panislomistlar ta’limotini tarqatish uchun Xitoy Turkistoniga yuborilgan va Farg’onada tashviqod uchun to’xtagan bir turk edi. U meni turli-tuman muammolar bilan birinchi marta tanishtirib, menda siyosiy va adabiy ishga qizg’in havas uyg’otgan. Men “Qur’on”ni yodlashdan iborat saboqlardan so’ng hamma narsani unutib, ko’chaga yugurar va yangi gazetalarni sotib olar edim. Ammo mudarrislik qilish o’rniga men milliy o’zbek yozuvchisi bo’lishga ahd qildim. Otamdan ham, mullalardan ham qochib, Toshkentga bordim va u yerda she’rlar, hikoyalar yozib, jurnallarga yubordim”.

Ana shu gazetalar birinchi navbatda Gaspirali Ismoilbekning “Tarjumon” gazetasini entikib mutolaa qilgan Cho'lpon jadidchilik g’oyalari bilan yaqindan tanishdi va shu g’oyalarga xizmat qiluvchi asarlar yoza boshladi. Uning 1914-yili “Sadoyi Turkiston” gazetasida e’lon qilgan dastlabki asarlaridan biri – “Do’xtur Muhammadyor” hikoyasi shu jihatdan, ayniqsa, e’tiborga sazovor.

... Hoji sartarosh oilasida tug'ilgan yagona farzand o’n yoshga yetganida, Ufadagi “Madrasai oliya”ni tugatgan bir muallim kelib qoladi. U gazeta o’qiydigan va “yetmish ikki tilni biladigan” hoji sartaroshning shuhratini eshitib, u bilan tanishishni ixtiyor etdi. Muallim sartaroshxonaga kelganda, Muhammadyor ham otasining qoshida edi. Hoji Ahmad gap orasida o’zining yolg’iz o’g’li haqida so’z ochib, uni o’qitishini muallim afandidan so’raydi. Bir yil mobaynida muallim

Muhammadyorga ahkomi islom, tarix va jug'rofiyadan mukammal bilim beradi. Ota-bola muallim afandini poyezdga chiqarib, vokzaldan qaytayotganida, qimorbozlik orqasida bir-birlariga musht ko'targan bezorilarga duch keladilar. Hoji ularga pandu nasihat qilmoqchi bo'lganda qimorbozlardan biri bo'g'ib o'ldiradi. O'layotgan ota o'g'liga vasiyat qiladi.

“Do'xtur Muhammadyor” ana shunday fojiali tugun bilan boshlanadi. Cho'lpon yaxshi kishilar ko'magida ota vasiyatiga amal qilib, dastlab Bakuda, so'ng Peterburgda va Shvetsariya dorilfununlarida o'qib, mashhur doktor, yozuvchi va noshir bo'lib yetishgan Muhammadyor siymosida Hamzaning “Yangi saodat” qissasidagi Olimjon bilan qondosh bo'lgan ideal qahramon obrazini yaratdi. Bu qahramon jaholatga qarshi kurashda ilm-fanni birdan-bir qurol deb biladi, shu qurol yovdam xalqning sihat-salomatligi uchun kurashadi. Hamma uning singari baxtli va jamiyat uchun foydali ishlarni yetkazishga ishonadi.

1917-yil fevral inqilobi ro'y beradi “Oq podshoh”ning taxtidan ag'darilishi jadidchilik harakati namoyondalarida mustaqil o'zbek davlatini barpo qilishga umid uyg'otadi. Lekin bu harakat xalqni uyg'otib ulgurmagan, milliy inqilob uchun qurolli kuchlarni tayyorlay olmagan edi. Shu sababli oktabr to'ntarishiga qadar milliy davlatni barpo etish g'oyasi xom hayolligicha qoladi.

Lekin O'zbekistonga hatto muxtor Respublika huquqini berishni istamagan bolsheviklar 1918-yil fevralida Turkiston muxtor davlatini tor-mor qildirdilar, uning tashabbuskorlari esa quvg'inga uchradi. Cho'lpon o'sha kezlarda ta'qibdan qochib Orenburgga bordi va Boshqirdiston hukumatining raisiga kotib bo'lib ishladi.

O'zbekistondagi alg'ov-dalg'ovlar biroz tinchigach, u Toshkentga qaytib, 1919-yilning kuzida “Yangi sharq” gazetasi tahririyatiga ishga kirdi. Bu gazeta “Farg'ona viloyati milliy ishlar mudirligining organi bo'lib, uning teppasida “Birlashingiz, butun dunyo mehnatkashlari” degan shior bilan birga “Yashasin sharq ozodligi” degan so'zlar ham yozilgan edi. Cho'lpon gazetada shu so'nggi shior ruhi bilan sug'orilgan maqollar e'lon qildi.

1923-yil Cho'lponning boshqa bir maslakdosh do'sti Abdulkay Tojiyev Andijonga “Darxun” gazetasini tashkil etish uchun ishga yuboriladi. Bu davrda boshqa biror joydan moddiy madad olmagan “bosmachilar” o'z saflarini to'ldirish, oziq- ovqat va qurol- yarog' uchun mablag' topish niyatida o'qtin-o'qtin Farg'ona vodiysidagi qishloqlarda hujum qilib, aholiga jabr keltirayotgan edilar. “Darxun” ana shu voqealarga aralashib vodiya tinchlik o'rnatish maqsadini o'z oldiga qo'ydi. A. Tojiyevning taklifi bilan Cho'lpon ham vodiya borib xizmat qildi.

Cho'lpon “Yangi sharq” gazetasida ishlab yurgan kezлari, 1920-yilda “Yorqinoy” ertak-pyesa yozgan va bu asar 1921-yili Mannon Uyg'ur truppassi tomonidan sahnaga qo'yilgan edi. 1924-yili “Darxun” gazetasi tugatilib, yana Toshkentga ko'chib kelganida milliy o'zbek teatrini tashkil etish bo'yicha jiddiy ishlar amalga oshirilmoqda edi. U 1924-1926-yillarda Moskvada malakali o'zbek san'atkorlarining shakllanishi va bo'lajak Hamza nomli teatrning tashkil topishida mislsiz rol o'ynadi. Ayrim manbalarga qaraganda, u o'sha yillari Moskvadagi V. Bryusov nomidagi institutda tahsil ko'rди.

Cho'lpon 20-yillarning o'rtalarida ham she'riy, ham nasriy, ham drammatik ijod bilan faol shug'ullandi. "Buloqlar" (1922), "Uyg'onish" (1923), "Tong sirlari" (1926) she'riy to'plamlarini, "Oydin kechalarda", "Qor qo'ynida lola", "Novvoy qiz", "Oq podshoning in'omi" singari o'nga yaqin hikoyalarini, qator maqolalarini e'lon qildi. Ammo, 30-yillarda avj olgan tanqid va taxhdid sharoitida uning asarlari bosilmay qoldi. Shundan keyin Cho'lpon ko'proq badiiy tarjima bilan shug'ullanishga majbur bo'ldi.

Shekspirning "Hamlet", Pushkinning "Boris Godunov" va "Dubrovskiy", Gogolning "Tergovchi", Frankoning "Feruza", Gorkiyning "Ona", Andreyvning "Osilgan yeti kishining hikoyasi" va boshqa ko'plab asarlarni o'zbek tiliga tarjima qilib, zamonaviy o'zbek tarjima maktabiga asos soldi.

Shu bilan birga, u 30- yillarda "Kecha va kunduz" dilogiyasi, "Soz" she'rlar to'plamini chop etdi, "Teatru" gazetasi va "Mushtum" jurnalida qatnashdi.

Buyuk ma'rifatparvar va serqirra faoliyat sohibi Cho'lpon 1937- yilda qamoqqa olinib, boshqa maslakdosh birodarlar bilan birga 1938-yil 4-oktabr kuni otib tashlandi.

Cho'lponning adabiy merosida "Kecha va kunduz" romanidan tashqari, yana bir necha hikoyalari ham borki, ular nafaqat g'oyaviy mazmuni, baliki badiiy fazilatlari bilan ham diqqat-e'tiborga sazovordir. Shunday hikoyalardan biri "Oydin kechalar" deb ataladi. 1922-yilda yozilgan bu hikoyada Cho'lpon ijodining yana bir asosiy mavzularidan biri – xotin-qizlar masalasi ko'tarilgan.

Hikoya shunday tasvir bilan boshlanadi:

"Zaynab kampir bir narsadan cho'chib uyg'ondi. Oppoq oydin, oy kampir yotgan so'richanening qoq o'rtasidan unda-munda bitta-yarimta uchragan oq bulutlarni yorib, shoshib o'tib borar edi.

Kampir u yog'-bu yog'iga yaxshilab qarab, oydinda hech bir qora-mora uchratmagandan keyin yana bolishga boshini qo'ydi..."

Bunday muqaddima so'zlardan keyin kitobxon Zaynab kampirni hikoyaning bosh qahramoni, deb o'ylashi va uning xatti-harakatlarini diqqat bilan kuzatishi tabiiy. Yozuvchi ham kitobxonda uyg'onfan ana shu taassurotni xuddi sezgandek, kampirning xayollarini tortgan "pulta savat, ko'rpa qavuq ipdan tortib, bu yil pilladan chiqadigan ipakkacha" – hammasini erinmay tasvirlaydi. So'ng kampirning arang uyquga ketgani va, ko'p o'tmay, uyqu aralash yig'i tovushini eshitganini aytadi.

Xuddi shu yerdan boshlab hikoyaning tuguni boshlanadi.

"Bu kim? Kechalari uxlamasdan yig'lab chiqquchi kim? Hamma tinch va rohat uyquga tolgan bir zamonda qalbini yaralab yig'laguchi qanday baxtsizdir?..."

Kampir yig'layotgan ayolni Xadicha otinning kelini desa, bugun uning dugonalari kelib, "ikki xuftongacha" o'yin-kulgu qilishdi. Balki qo'shnining kelnidir...

"Mana, kampirning o'z kelini, uy-joyi, kiyim-kechagi – hamma narsasi tayyor... Novdadek kuyov yonida..."

Kampir shunday xayollar bilan yig'i kelgan tomonga asta borib, ne ko'zlar bilan ko'rsinki, yig'layotgan ayol o'zining kelini edi.

Cho'lpon shu lahzaga qadar voqeani tabiat manzaralrini tasvirlash va kampirning xayollarini jonlantirish orqali ochayotgan edi. Endi qaynona bilan kelin yuzma-yuz kelganlarida, hikoyaga o'z-o'zidan savol-javob usuli kirib keladi:

“ – ...Aylanay, bolam, Qodirjon qani?

– Qodirjonn so'ramang, onajon... Mana, kelin bo'lib kelganimga bir yarim oydan oshgan bo'lsa, shu bir yarim oyning ichida ikki kechagina birga bo'ldik... Boshqa kunlarda har kecha kuta-kuta tong ottirib yuboraman. Shuncha kun chidab kelib-kelib, mana bu kun o'z qadrimga o'zim yig'lab yubordim. Qanday qilay? Men odam emasmi?”

Vaziyatni tushungan kampir nima deyishini ham bilmaydi.

“ – Otasi ham shundoq edi, qizim”.

Kampirning qarigan,qurigan ko'zlariga yiroq-yiroq yerlardan ikki tomchu keladi. Butun tanini, butun a'zolarini bosib, ezib, sidirib kelgan shu ikki tomchi yoshini yengi bilan artgandan keyin shunday deydi kampir.

Xo'sh, Qodirjonning otasi nega uyga kech qaytgan? Qodirjonning o'zi-chi? Ular qanday tashvishlar bilan band? Turmushning qaysi yechilmas tugunlari tufayli ular oilalari bag'rida yashamaydilar?.. Bunday savollarga shu payt mast-alast holda uyga kirib kelib, obrezga yiqilgan Qodirjonning holati va “Gde, gde maya Anna, gde maya Annushka?” degan telba-teskari ashulasi javob beradi.

“Qizil shohi ko'yak, qopqora sochlari yerda sudralgan” iffatning, nafosatning, mehrigiyoning qadrini oyoqosti qilib, otasining iflos odatini davom ettirgan Qodirjon hikoya xotimasida razil va pastkash bir inson sifatida gavdalansa, o'n gulidan bir guli ham ochilmagan kelin go'zallik va ezbilikning xorlangan ma'budasi o'laroq ko'rindi. Yo'q, u razillik va pastkashlik oldida mag'rur qoya singari qad ko'tarmaydi. Balki razillikdan ozor chekayotgan, razillikka qarshi kurashga tayyor bo'limgan, shuning uchun ham mehr va madadga, ko'makka muhtoj ayol sifatida e'tiborimizni tortadi.

Cho'lponning bu hikoyasida biz ikki holatni ko'ramiz. Cho'lpon xotin-qizlarga munosabatning kirib kelishi yaxshi bo'limgani, ular haq-huquqining kamsitilgani uchun jamiyat e'tiborini ayollar taqdiriga qaratmoqchi bo'lgan. Ikkinchidan mustamlakachilik davrining boshlanishi bilan bizga ichkilikbozlik, axloqsizlik singari illatlar natijasida xotin-qizlarni kamsitish yanada avjiga chiqqan.

Cho'lpon “Oydin kechalarda” hikoyasida ana shu illatlarni bartaraf etish, o'zbek xotin-qizlariga xos vafo, iffat, go'zallik va ruhiy boylikning qadriga yetish hamda ularga bo'lgan munosabatni keskin o'zgartirish g'oyasini ilgari suradi. Hikoya hajm nuqtayi nazaridan kichik bo'lishiga qaramay, yozuvchi unda Zaynab kampirning ham, kelinning ham ruhiy holatini katta mahorat bilan ochgan. Badiiy tafsillarning ko'pligi va aniqligi hikoyada hayot haqiqatining yorqin va haqqoniy tasvir etilishiga katta imkoniyat yaratgan. Umuman, muallif bu hikoyasi bilan kelajakda katta epik asar yozish darajasiga yaqinlashib borayotganini namoyish qilgan.

Tayanch iboralar.

Badiiy, ijodiy, shoir, faoliyat, maqola, shakllanish, voqea, o'zbek, asarlar, she'rlar to'plami, hikoya, g'oyaviy mazmun, tasvir, haq-huquq, epik.

Savol va topshiriqlar:

1. Cho'lponning adabiyot olamiga kelish yo'li haqida nimalarni bilasiz?
2. Cho'lpon jadid yozuvhisi sifatida qanday asarlar yozgan?
3. Cho'lpon jadidchilik harakatining qaysi namoyandalari bilan yaqin aloqada bo'lgan?
4. Cho'lpon she'riyatining Hamza she'riyatidan farqi nimada?
5. Cho'lponning kuyga solingan qanday she'rlarini bilasiz?
6. Cho'lponning qanday asarlari asosida teatr spektakllari, kino yoki telefilmlar yaratilgan?
7. Cho'lponning qanday hikoyalarini bilasiz?
8. Adibning "Oydin kechalarda" hikoyasini yozishdan maqsadi nima?
9. Hikoyadagi kelin va kampir obrazlarni o'zaro muqoyasa qiling va bu muqoyasadan ma'lum bir xulosalar chiqarishga urining.

3-mavzu: CHO'LPOONNING “YORQINOY” DRAMASI.

REJA:

1. Dramanining yozilish tarixi.
2. Dramada aks ettirilgan voqealar.
3. Asarning badiiy xususiyatlari.

BAYONI:

Cho'lponning dramaturgiya sohasidagi ilk asarlari 20-yillar arafasida maydonga kelgan bo'lsa-da, ular shuningdek, 1920-yilda yozilgan “Yorqinoy” dramasi ham kchik sahna asarlari edi. Shuning uchun ham Moskvadagi o'zbek drama studiyasida sahnalashtirish uchun mahalliy mavzudagi asarlarga ehtiyoj tug'ilganidan Cho'lpon mazkur pyesani qayta ishlab uni 1926-yilda kitob holida nashr etdi.

Pyesada Cho'lponning bag'ishlov so'zlari ilova etilgan: “Totli va boy tili bilan ertak aytib berib, shu asarning yozilishiga sabab bo'lgan KAMPIR ONAgA hurmat bilan bag'ishlayman”.

Bu so'zlardan ma'lum bo'lishicha, “Yorqinoy” pyesasi zaminida Cho'lponning “kampir onasi”dan eshitgan xalq ertagi yotadi. Ayrim manbalrda esa “Yorqinoy” pyesasida Andijondagi Po'latxon qo'zg'oloni bilan bo'qliq voqealar aks ettirilgan, degan fikr ham mavjud. Bizningcha ham, Cho'lpon yoshligida “kampir onasi”dan Po'latxon qo'zg'oloni haqidagi ertaknamo voqeani eshitgan va mazkur asarni yaratishda shu ertak-voqeadan foydalangan bo'lishi mumkin.

O'lmas Botir ismli sarkardaning qarorgohida bog'bonlik qilgan Po'lat bilan uning Yorqinoy o'rtasida muhabbat shabadasi esa boshlaydi. Po'lat bu uyning oddiy xizmatkori, Yorqinoy esa xonzodalarga mos qayliq bo'lgani uchun bog'bon yigit o'z sevgisining baxtli natija bilan tugashi mumkinligiga ishonmay O'lmas Botir xonardonidan ketmoqchi bo'ladi. Shu payt Po'latni Yorqinoy bilan tanholikda uchratib qolgan Botir uni benomuslikda, ko'rnamaklikda ayblaydi. Yorqinoyni ham or-nomusni unutib, faqir bir xizmatkor bilan uchrashgani uchun o'ldirishga tayyor ekanligini aytadi. Yorqinoy esa haq yo'lida o'limga ham tayyor.

O'lmas Botir va unga o'xshash kimsalar uchun haq ikki xil bo'lgan: o'zlari uchun va o'zgalar uchun. O'zlari uchun mavjud bo'lgan haq uni o'zining yolg'iz qizini jazolashga imkon bermaydi, lekin o'zgalar uchun haq tushunchasi uni shu lahzaning o'zida Po'latni qatl etish uchun yo'l ochadi. Ana shunday e'tiqod bilan yashagan O'lmas Botirning halol inson emas, balki zolim va qonxo'r sarkarda ekanligi ma'lum bo'ladi. U bilan ilk bor to'qnashgan va yuzma-yuz olishishga majbur bo'lgan Po'lat o'zining va otasining kim ekanligini undan so'rab bilmoqchi, o'z ajdodlarining taqdiri to'g'risida xabar topmoqchi bo'ladi. Lekin kutilmaganda bu narsa O'lmas Botirning eng dahshatli siri ekanligi oshkor bo'lib qoladi.

Agar biz Cho'lpon ijodi va ijtimoy faoliyatining negiz-negiziga nazar tashlasak, uning uchun faqat bir sajdagoh bor ekanligini ko'ramiz. Bu xalqdir. Xalq qayerda bo'lsa, haq ham o'sha yerda bo'ladi. Shuning uchun ham Cho'lpon

otasi orzu qilgan mudarrislik kasbini tanlamay, o'zini xalq baxt-saodati yo'lida mashaqqat va azoblar bilan to'la kurashga bag'ishlagan edi. Yorqinoyning ham "hunari go'rkovnikidan ham yomon" otasidan voz kechib, Po'lat sarkardasi bo'lgan xalq bag'riga otilishida Cho'lpon tushungan hayot ma'nosi yotadi.

Yorqinoy Po'latga ruhan yaqin bo'lgani, uni nafaqat or-nomusli, irodali yigit, balki haqiqat yo'lida kurashga tayyor bo'lgani uchun ham sevadi. Yorqinoy otasining qonli ishlaridan xabardor bo'lgach, undan voz kechib, Po'lat olib borgan kurashga qo'shiladiki, biz uning vujudida To'marisning qoni jo'sh urib turganiga ishonch hosil qilamiz.

Po'lat o'z do'stlari – qashshoq xalq vakillari bilan birga hamda yoshlikdan jangovarlik an'analarini asosida tarbiya ko'rgan Yorqinoy yordamida xon qo'shinlarini yengib, saltanat tepasiga keladi. Ammo Yorqinoy uchun toju taxt emas, uni seuvuchchi, unga butun hayotini bag'ishlovchi Po'lat kerak edi. U Po'latning saltanat ishlaridan ortgan daqiqalarinigina huzurida, yana horigan holda o'tkazayotganini ko'rib g'azablanadi, toju taxtdan ham nafratlanib ketadi. Shunda Po'lat Yorqinoya bunday javob beradi: "Toju taxt... toju taxtning orqasida yurt bor, el bor, xalq bor... uni o'ylash kerak... uning g'amini yeyish kerak..."

Bu alangali so'zlar asarda tasvirlangan voqealardan kelib chiquvchi mantiqiy xulosadir. Ko'ramizki, Cho'lpon ushbu asarida xalq – qahramonlik dostonlari an'analaridan istifoda etgan holda zamonaviy muhim g'oya bilan sug'orilgan asarni yaratgan.

Tayanch iboralar:

Dramaturgiya, pyesa, sahnalashritirish, obraz, dialog, monolog, dramatik lavha, voqea, xalq qahramonlik dostonlari,toj-taxt,g'oya.

Savol va topshiriqlar:

1. "Yorqinoy" dramasining yaratilish tarixi haqida nimalarni bilasiz?
 2. Po'lat va Yorqinoy obrazlarini tasvirlab bering.
 3. Po'lat kim bo'lib ishlar edi?
 4. U O'lmas Botirdan nega otasi haqida so'raydi?
 5. Nega Po'lat Yorqinoyni sevgani holda mamlakatga rahbar bo'lgach undan uzoqlashgandek bo'ladi?
- "Yorqinoy" pyesasi asosida kichik sahna asari tayyorlang.

4-mavzu: **G'AFUR G'ULOMNING HAYOTI VA IJODI.**
SHOIR LIRIKASI
Reja:

BAYONI:

G'afur G'ulom 1903-yil 10-mayda Toshkentda kambag'al oilada tug'ilgan. Dastlabki savodni ota-onalari G'ulom aka va Toshbibi ayadan oldi. Biroq beshafqat taqdir yoshligida uning boshini ko'p ham silamadi.

Otadan(1912), onadan(1918) erta ajragan G'afur bolaligidayoq yetim qoldi. Qashshoqlik va yetishmovchilik deb ataluvchi tilsim ming-minmglab bolajonlar qatori kelajakning buyuk shoiri –“o'ninchi yillarning sargardon”ini ham o'z quchog'iga oldi. Etikdo'z kosibga qarashdi, kunduz kunlari singillarini boqib, kechqurun qo'shni mahalladagi tegirmonda qorovullik qildi. Sariboy degan boyning ko'shkin bog'ini qo'ridi. Ko'p yillar o'tgach, shu boy eshidigidi xizmatlarni G'afur G'ulom o'zining “Shum bola” qissasiga ustalik bilan singdirib yubordi.

Birinchi jahon urishi boshlanishi (1914), mardikorlikka olish (1916) tufayli xalq boshiga tushgan mashaqqat va musibatlarni o'z ko'zi bilan ko'rdi, o'z boshidan kechirdi.

1916-yilda rus-tuzem maktabiga kirib o'qidi. Bu tahsil G'afyr G'ulomga keyinchalik, oktabr to'ntarishidan so'ng, bosmaxonada harf teruvchi bo'lib ishlashida, 8 oylik muallimlar kursiga kirib o'qishida ancha qo'l keldi.

20-yillar komsomoli yoshlarga sho'roviy va inqilobiy ruhni singdirishda, ularga imkoniyat va imtiyozlar berishda katta ishlar qildi. U yangi maktablarda o'qituvchi, direktor bo'lib ishladi, internatga mudirlilik qildi.

Internat G'afyr G'ulom taqdirida katta rol o'novchi muqaddas dargoh bo'lib qoldi. Bu joydagi mehnat va hayot uning shaxsiy va ijtimoiy tuyg'ularini avj oldirdi. Kunlardan birida boquvchisiz yetim bolalarga termilib, ich-ichidan achindi, xo'rligi keldi, o'zining yetimlikda o'tgan umrini esladi. Tuyg'ulari junbushga keldi-yu, marjon yosh bo'lib ko'ziga emas, qog'ozga she'r bo'lib to'kildi. Bu G'afur G'ulomning birinchi she'ri edi. O'zbek adabiyotida, jahon adabiyotida yangi bir shoir tug'ildi.

Shu tariqa salkam 45 yillik ijodida davomida G'afur G'ulom ko'pdan-ko'p she'r, doston, ocherk, feleton, hajviya, hikoya, qissa, maqola, tarjima asoslar e'lon qildi. Ular yuzdan ortiq to'plam va kitoblarda jamlanib, bosilib chiqdi .

“Mushtum”, “Yer yuzi” oynomalarida, “Sharq haqiqati”, “Qizil O'zbekiston” ro'znomasida adabiy xodim va maxsus muxbir bo'lib ishslash G'afur G'ulomga jamiyat hayotining qaynoq manzillari va zamondoshlari qalbining toza iqlimlarini chuqr idrok qilish, his etish imkoniyatlari yaratdi.

G'afur G'ulom 20-yillardagi she'rlarida asosiy etiborini yangi jamiyatni qaror topib kelayotgan yangicha munosabatlarini, talablarini kuylashga, eskilik deb baholanayotgan tushunchalarini tanqid etishga qaratdi. Bu davr she'rlarida badiiylikdan ko'ra bayonchilik, ehtiroydan ko'ra e'tirof ustunlik qiluvchi she'rlar ham talaygina edi.

Xalq va Davlat hayotini aks ettirish 30-yillardan shoir asarlarining yetakchi xususiyatlariga aylana bordi. Mazkur xususiyat, ayniqsa, “Turksib yo’llarida” she’ri va “Ko’kan”dostonida yaqqol ko’zga tashlandi.

“Ko’kan” dostoni 20-yillar oxiri, 30-yillar boshlaridagi davr va xalq hayotini badiiy aks ettirdi. Ayni vaqtida shu tamoyilni kuchaytirish va mustahkamlashda muhim mafkuraviy rol o’ynaydi. To’g’ri, jamoa xo’jaligiga o’tish va o’tkazishda majbur qilish, shuningdek, ko’pdan-ko’p o’rtahol xonadonlarning xonavayron bo’lishi ham ro’y berdi. Lekin bu kamchilik, xato va cheklanishlar bilan bir vaqtida, jamoa xo’jaligi o’zbek dehqoni muayyan qatlaming taqdirida, uning oyoqqa turishida, xo’jaligining tiklanishida ijobiylar ro’lida xalqni, ommani safarbarlikka da’vat qildi. Kelajakda katta umidlar bilan qarashga undadi. Bular uning asarlariga xos bo’lgan muhim xususiyatlardir.

G’afyr G’ulom butun umri davomida ko’pdan-ko’p she’rlar, dostonlar yozdi. Sho’ro siyosati va komfirqa mafkurasi tasirida el-yurtni yuksak ko’tarinkilik ruhida yashash va mehnat qilishga chorladi. Yaxshilik, ezungulik, birodarlik, do’stlikni ulug’ladi. Ulug’ maqsad va fikr yo’lida xalqni, ommani safarbarlikka da’vat qildi. Kelajakda katta umidlar bilan qarashga undadi. Bular uning asarlariga xos bo’lgan muhim xususiyatlardir.

Mana shu xususiyatlarni badiiy tarannum etishda lirik qahramonning chuqur o’y-mushohadalari-yu, uning donishmandligidan tortib, shu donishmandlikni namoyon etuvchi obrazlar vositasidagi rang-baranglik, serqatlamlilik, ko’pma’nolilik, purhikmatlilik, bir so’z bilan aytganda, falsafiylik shoir ijodining muhim belgisi sifatida namoyon bo’ladi.

Aziz asrimizning aziz onlari
Aziz odamlardan so’raydi qadrin
Fursat g’animatdir, shoh satrlar-la
Bezamoq chog’idir umr daftarin.

(“Vaqt” she’ridan)

G’afur G’ulomning ba’zi she’rlari tarixiy hodisalar, ma’lumotlar va shaxslar obrazini aks ettirish asosiga qurilgan. Bunday asarlar tarixning badiiy solnomasi, tarixiy shaxs taqsdiri, qiyofasining in’ikosi qadar aniqlik kasb etadi “Turksib yo’llarida”, “Hamza xotirasi”, “Insoniyat tarixining birinchi kosmonavtiga” sh’erlariga shunday xususiyat xosdir.

G’afur G’ulom Sharq va G’arb tarixi, falsafasi, madaniyatini favqulodda chuqur bilgan alloma kishi edi. Shu bois uning aksar she’rlarida Injilu Qurondan tortib Bobil, gotik naqshlar-u kattayu-kichik tarixiy hodisalar, ma’lumotlar, u yoki bu shaxs, ular bilan aloqador faktlar, jahon xalqalrining urf-odatlaridagi chizgilari, tarixiy joy nomlari bilan aloqador fikrlar asarning badiiy to’qimasiga singdirib yuboriladi.

G’afur G’ulom butun ijodi davomida taqvim tarzida ko’plab she’rlar yozdi. 1-may, 7-oktabr, Konstitutsiya kuni, partiya va komsomol syezdlari, adabiy o’n kunliklar, sotsialistik musobaqa, paxta rejasining bajarilishi singari kundalik, o’tkinchi hodisa va voqealarga bag’ishlangan bunday she’rlar adabiyot tarixida ham, muallif ijodida ham sezilarli iz qoldirmadi. Bu hol shoirning o’ziga ham sir emas edi. Zero, bunday she’rlarning ko’pi o’zlarini hurmat qilgan shoirlarning

nainki “Tanlangan asarlari”, hatto muntazam chiqib turgan to’plamlariga ham kiritilmas edi. G’.G’ulom ham bundan istisno emas. Biroq shuni ham ta’kidlash lozimki, g’afurona buyuklik va donishmandlik bilan sug’orilgan falsafiy obrazlar uning taqvim she’rlarida ham uchrab turadi.

G’afur G’ulom so’nggi nafasigacha ijod etdi, mehnat qildi. Uzoq yillar davomida O’zbekiston Fanlar akademiyasining til va adabiyot institutida ilmiy xodim bo’lib ishladi. Badiiy asarlar bilan bir qatorda ko’plab ilmiy maqolalar yozdi, tarjimalar qildi. O’zining asarları ham o’nlab tillarga o’girildi.

Mehnatlari evaziga u O’zbekiston Fanlar akademiyasiga haqiqiy a’zo etib saylandi. Respublika Oily kengashiga deputat bo’ldi. Unga “Ozbekiston xalq shoiri” yuksak unvoni berildi. Badiiy asarları sovetlar mamlakatining eng yuksak mukofotlariga sazovor bo’ldi. Uning o’n ikki jilddan iborat mukammal asarlar to’plami bosilib chiqди.

5-mavzu: OYBEKNING HAYOTI VA IJODI.

Reja:

BAYONI:

Muso Toshmuhammad o'g'li Oybek 1905-yil 10-yanvarda Toshkentning Gavkush mahallasida dunyoga keldi. Bir paytlar hali rus manufakturasi mahalliy to'quvchilari va ularning mollarini siqib chiqarmaganida, bu mahallada istiqomat qilgan aksar aholi bo'zchilik bilan shug'ullanar edi. Bo'lajak yozuvchining otasi Toshmuhammad aka ham dastlab bo'zchi bo'lган. Lekin bu hunar turmush tebratish kuchiga ega bo'lmay qolganida, u Toshkent atrofidagi qishloqlarga qatnab, baqqolchilik qilgan.

Oybek dastlabki ma'lumotini muslimon maktabida oldi. Bu maktabda garchand tarix, geografiya, matematika singari fanlar o'qitilmagan bo'lsa-da, Oybek u yerda So'fi Olloyor, Navoiy, Xo'ja Hofiz, Bedil singari mumtoz o'zbek va fors-tojik shoirlari ijodi bilan tanishdi. Oktabr o'zgarishidan keyin, 1919-yilda esa "Namuna" deb atalgan boshlang'ich sovet maktabida o'qishni davom ettirdi. 1921-yili "Namuna" maktabini tugatib, shu yili Xadrada tashkil etilgan Navoiy nomidagi ta'lim va tarbiya texnikumiga o'qishga kirdi. Shu yerda u Navoiy, Fuzuliy, Pushkin, Lermontov, Tolstoy va boshqa mumtoz adiblar ijodi bilan oshno bo'lди.

Oybek o'z hayotining bu ko'klam faslini eslab "Xayol daryosi keng edi menda. O'qtin – o'qtin, o'zimcha mashq qilib, bitta – yarimta she'r yozib ham qo'yardim. Xotiramda bor, ilk she'rim texnikumning "Tong yulduzi" degan devoriy gazetasida chiqdi. Keyin shu gazetaga o'zim mas'ul muharrir bo'ldim. Sekin – sekin respublika gazetalarida she'rlarim bosila boshladi", deb yozgan.

1925-yili ta'lim va tarbiya texnikumini tugatgan Oybek O'rta Osiyo davlat universiteti ijtimoiy fanlar fakultetining iqtisod bo'limiga o'qishga kirdi. Davr yoshlardan rus tilini puxta bilishni, o'zi tanlagan soha bo'yicha yuqori malakali mutaxassis bo'lib yetishishni talab etar edi. Oybek shu talabdan kelib chiqib, 1927-yilda o'qishni Leningrad (hozirgi Sankt – Peterburg) dagi Xalq Xo'jaligi institutiga ko'chirib oldi. Ammo bu yerdagi sovuq va zax havo unga o'qishni tugatish imkonimi bermadi. Oybek 1929-yili Toshkentga qaytib, oradan bir yil o'tgach, keyin ma'lumotli iqtisodchi diplomini oldi. Shundan keyin u 1935-yilgacha o'zi tugatgan dorilfununda iqtisodiyot kafedrasining assistenti lavozimida xizmat qildi.

Yillar o'tgan sayin siyosiy iqtisod va badiiy ijodning har biri Oybekdan butun vaqtini bag'ishlashni talab eta boshladi. Ammo uning qalbida ijod mehri kuchliroq edi. Shuning uchun ham Oybek 1935-yili siyosiy iqtisod va marksizm-leninizmdan dars berishni tashlab O'zbekiston Fanlar komiteti qoshidagi Til va adabiyot institutida ilmiy xodim bo'lib ishga o'tdi. Bu vaqtda uning "Tuyg'ular", (1926), "Ko'ngil naylari"(1929), "Mash'ala" (1932), "Baxtigul va Sog'indiq"(1933) she'riy to'plamlari nashr etilgan va Oybek shoir sifatida o'zbek adabiyotidan mustahkam o'rın olgan edi.

Oybek adabiyotni, ijodni tanlaganida, hali 1937-yil bo'roni tinch uyquda edi. Ammo oradan ikki yil o'tar-o'tmas, bu bo'ron uyg'onib, o'zbek adabiyotining chinorlarini yulib ketdi. Bu bo'ron Oybekni ham chetlab o'tmadi. U ham institutdan, ham Yozuvchilar uyushmasidan haydaldi. Lekin tabiat unga temir

iroda hadya etgan ekan, u hayotning ana shu mushkul kezlarida 1916-yil qo'zg'oloniga bag'ishlangan "Qutlug' qon" romanini yozdi (1938). Roman garchand katta qiyinchilik bilan 1940-yili bosilib chiqqan bo'lsa-da, Oybek uning o'zbek adabiyotida katta voqeа bo'lганligi va kitobxonlar e'tiborini qozonganligidan ilhomlanib, "Navoiy" romanini yozishga kirishdi va uni 1942-yili tugatdi.

Oybekning Navoiy haqida roman yozishi tasodifiy emas. Butun umri bo'yи mumtoz o'zbek adabiyoti va uning cho'qqisi - Alisher Navoiy ijodini sevib o'rgangan Oybek, bu romanni yozishdan oldin, ulug' shoirning hayoti va ijodiga bag'ishlangan qator ilmiy maqolalar yaratdi. 1937-yilda esa ushbu romanning o'ziga xos poetik eskizi bo'lgan "Navoiy" lirk dostonini ijod qildi. Oybekning temuriylar davri madaniyati, tarixi, xususan, Navoiy ijodini o'rganishga bag'ishlangan ilmiy ishlari uning 1943-yilda yangi tashkil etilgan O'zbekiston Fanlar akademiyasiga haqiqiy a'zo bo'lib saylanishiga to'la huquq berdi. Oybek o'z siyosida olim va adibni mujassamlashtirgani sababli 1945-yildan boshlab O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi rayosatining raisi (1949gacha) va 1943-yildan e'tiboran respublika Fanlar akademiyasi gumanitar bo'limining boshlig'i (1951-ylgacha) lavozimlarida faol ijtimoiy, ijodiy va ilmiy faoliyat bilan shug'ullandi.

Oybek urushdan keyingi yillarda "Oltin vodiyidan shabadalar" (1949), "Quyosh qoraymas" (1943-1958), "Ulug' yo'l" (1967) romanlari, talaygina she'r va dostonlari bilan o'zbek adabiyotini boyitdi.

Oybek qalamiga mansub adabiy-badiiy asarlar, ilmi-publisistik maqolalar va tarjimalar adibning 20 jiddlik "Mukammal asarlar to'plami"da nashr etilgan. Oybek "Navoiy" romani uchun SSSR davlat mukofoti (1946), "Bolalik" qissasi uchun Hamza nomidagi O'zbekiston davlat mukofoti (1963) bilan taqdirlangan.

Atoqli adib 1968-yil; 1-iyulda vafot etgan. Uning qabri Toshkentning Farobiq qabristonidadir.

Oybek-chin ma'noda serqirra istedod egasi. U so'z san'ati va adabiyotshunoslik ilmining barcha tur va janrlarida chuqur iz qoldirgan yozuvchidir.

Hamid Olimjon Oybek to'g'risida so'zlab, "u prozada shoiru poeziyada prozaikdir", deb aytgan edi. Mashhur shoirning qalamkash do'sti haqidagi bu so'zlarda jon bor : Oybek nasrga she'riyatning muattar nafasini olib kirdi va she'riyatni faqat nasrga xos bo'lgan tafsillar marjoni 'bilan boyitdi. Uning nasriy asarlaridagidek shoirona til boshqa biror yozuvchida uchramaganidek, she'riy asarlaridagi tasvir mukammalligi ham faqat uning o'ziga xos fazilatdir.

Adabiyotshunoslар Oybek ijodiga xos bo'lgan yana bir nuqtaga bir e'tiborni qaratadilar. Ularni kuzatishlariga ko'ra, Oybekning qariyb har bir yirik nasriy asari uning biror dostonidan o'sib-unib chiqqan. Chunonchi, "O'ch" hamda "Baxtigul va Sog'indiq" dostonlari "Qutlug' qon" uchun "xamirturush" bo'lib xizmat qilgan bo'lsa, "Navoiy" dostoni shu nomdagi romanning, "Qizlar" dostoni esa "Oltin vodiyidan shabadalar" ning eskizidir. Agar shu fikr asosida yondoshsak, "Quyosh qoraymas", "Nur qidirib", "Bolalik" asarlarining ham "she'riy" ildizlari topiladi.

Oybekning bizga yetib kelgan dastlabki she'ri 1922-yil'da yozil'gan "Cholg'u tovushi" dir.

Yosh shoir ulg’aygani sayin uning qalbidagi tuyg’ular yanada samimiylasha, teranlasha bordi. Jonivorlarga bo’lgan bolalik mehri katta insoniy sevgi daryosiga kelib tutashdi. Uning lirik qahramoni haqiqiy muhabbat o’tida toblanib, hayotni, tabiatni, vatanni, teran his qilish darajasiga ko’tarildi. U Neva bo’ylarida, Qora dengiz sohillarida bo’lib, ulardan olgan o’chmas taassurotlarini o’z she’rlari qatida singdirdi. Lekin bu go’zal manzillar oldida o’zbek diyorining alvon ranglari aslo xira tortmadni. Aksincha, shoir tabiatning bu so’lim manzaralari osha o’z yurtiga nazar tashlab, uning oltin tuprog’ini o’zgacha bir badiiy kuch bilan sharafladi:

Bir o’lkaki tuprog’ida oltin gullaydi,
Bir o’lkaki, kishilarida shivirlar bahor.
Bir o’lkaki, sal ko’rmasa, quyosh sog’inar...
Bir o’lkaki, g’ayratidan asabi chaqnar.
Baxt toshini chaqib bunda kuch guvillaydi.

1936-yil yozi Oybekning she’riy ijodida yangi bir davrni ochdi. Shoir o’sha kezlarda qalmakash birodarlari bilan Toshkent atrofidagi go’zal Chimyonda yashab, A.S.Pushkinning “Yevgeniy Onegin” she’riy romanini tarjima qildi. Bir tomondan, rus shoirining go’zal she’riy olami, ikinchi tomondan, tog’ qishlog’ining musaffo havosi bolan navas olish, o’zbek tabiyatining fusumkor manzaratini qalb ko’zi bilan simirish Oybek bulog’ini jo’shtirib yubordi. Shu davrga oid “Chimyon daftari” turkumiga kirgan she’rlarida Oybek xassos lirik shoir sifatida qaytadan tug’ildi. Bu turkumga kirgan “Tog’ sayri”, “Na’matak”, “Tepaga chiqamen, soyga tushamen”, “Abadiyat va umr”kabi she’rlarida Oybek o’zbek tabiatining takrorlanmas she’riy obrazini yaratdi.

Urush yillarida Oybek frontga borib, o’zbek jangchilarining jangovar hayotlari bilan bevosita jang maydonida tanishdi. Uning shu yillarda yozgan va keyinchalik “Olovli yo’llar” to’plamini tashkil etgan she’rlari ma’lum ma’noda “Quyosh qora emas” romaniga eskiz bo’lib xizmat etdi. Ehtimol, bu she’rlar o’q yomg’iri ostida yozilgani uchun u qadar badiiy yuksak emasdир. Lekin ulardan urush yillarining nafasi ayon eshitilib turadi. Oybekning, ayniqsa “Yig’i kelmadi sira...” she’ridagi urush haqiqati bilan sug’orilgan manzara tasviridan keyin “Kuygan uylarda uvlar Qish quyuni betinim. Tanho kezamen, Yig’lar yuragimda Vatanim”satrlarini o’qir ekansiz, go’yo she’r so’ngida portlash yuz beradigandek taassurot tug’iladi.

6-mavzu: OYBEKNING “NAVOIY” ROMANI.

Reja:

1. Asarning yozilish tarixi.
2. Romanning asosiy g’oyasi.
3. Asardagi tarixiy shaxslar.
4. Alisher Navoiy va Husayn Boyqaro o’rtasidagi munosabatlar.
5. Romanning badiiy xususiyatlari.

BAYONI:

Oybek Navoiy hayoti va ijodi bilan 30-yillar arafasida faol qiziqa boshladi. U shu yillarda Yazdiy, Koshifiy, Qazviniy, Muhammad Tolib, Abdurazzoq Samarqandiy, Vosifiy, Mirxon singari tarixchi olimlarning asarlarini qunt bilan o’rganishga kirishdi, lekin 20-yillar oxiri – 30-yillarda o’zbek adabiyotida avj olgan noto’g’ri qarashlar tufayli Oybekka ham qator ayblar qo’yildi.

Oybek, bir tomoni, o’ziga qo’ylgan aybdan xalos bo’lish uchun “Qutlug’ qon” romaniga oddiy kambag’al xalq vakilini bosh qahramon sifatida tanladi. Lekin romanda tasvir etilgan voqealar mantiqi shuni ko’rsatdiki, yo’lchilar tarixning burilish nuqtalarida xalq ommasiga rahbarlik ham qilaolmaydilar, ta’sir ham o’tkaza bilmaydilar. Qolaversa, 30-yillarda oddiy ishchilar va dehqonlar orasidan yetishib chiqqan davlat va mamlakat rahbarlari ham mustabit markaz oldida na el-yurt manfaatini, na o’zlarini himoya qilaolmaydilar. Shuning uchun Oybek xalqqa ham, adabiyotga ham Navoiy singari daholar kerak degan xulosaga keldi.

“Qutlug’ qon romani” hali chop etilmay turib Oybek 1940-yil 6-yanvarda “Navoiy” romani ustida ish boshlab yubordi va uni 1942-yilning qish oylarida tugatdi. Roman turli muhokamalardan o’tib, 1944-yilda nashr etildi.

O’zbek xalqi tarixida XIV-XV asrlar alohida o’rinni egallaydi. Amir Temurning tarix sahnasiga chiqishi bilan yangi va qudratli o’zbek davlatchiligiga asos soladi. Sharqning hozirga qadar iftixori bo’lib kelgan mahobatli inshootlar – me’moriy obidalar bino etildi. Adabiyot, san’at va fan keng taraqqiy etdi. Ana shu taraqqiyotning timsoli va natijasi sifatida Alisher Navoiyning buyuk asarlari yaratildi. Navoiy faqat buyuk shoir bo’libgina qolmay XV asrning ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy, ma’rifiy hayotiga ham katta ta’sir o’tkazdi.

Ayrim tarixchilarda agar Husayn Boyqaro bo’limganida Navoiy shoir sifatida bunday yuksaklikka erishmagan bo’lardi degan fikr bor. Ehtimol, bu fikrda haqiqat urug’lari yo’q emasdир. Ammo eng muhimi shundaki, agar Navoiy bo’limganida Husayn Boyqaro ham davlatni va avom (xalq)ni idora etishda bu darajada muvaffaqiyat qozonmagan Husayn Boyqaroning o’zi ham, xalq ham, davlat ham allaqachonlar ichki nizolar va urushlarning qurbanini bo’lgani bo’lardi. Shu so’zlarning o’zidanoq roman markazida Navoiy va Husayn Boyqaro obratzlari turishi yaqqol ko’rinib turibdi. Shubhasiz, Oybekning asosiy maqsadi Navoiyning ulug’ inson, shoir va davlat arbobi sifatidagi obrazini yaratishdir. Oybekning talqinicha, Navoiy siyemosining ana shu uchala qirrasini o’zaro birlashtirib turadigan “magnit maydoni” uning insonparvarligidir. Oybek Navoiyning insonparvar shoir va davlat arbobi sifatidagi obrazini yaratish uchun asarga tarixiy

shaxslar obrazi bilan birga badiiy to'qima obrazlarni ham kiritgan. Bular, birnchi navbatda, Navoiyning shogirdi Sultonmurod, uning do'sti Arslonqul va uning sevgilisi Dildordir. Bular roman voqealaridan oddiy xalq vakillari sifatida ishtirok etib Navoiyning ulug' inson, shoir va davlat arbobi sifatidagi obrazini ochishga ko'maklashadi. Husayn Boyqaro, Jomiy, Behzod, Nizomulmulk, Majididdin singari o'nlab qahramonlar esa Oybek asariga to'ppa-to'g'ri tarix sahifalaridan kirib kelgan. Oybek bu qahramonlar obrazini yaratishda tarix haqiqatiga suyangan.

Shoir va tarjimon A.Naumovning yozishicha, Oybek u bilan suhbatida "Navoiy" romanining yaratilish tarixi haiqda so'zlab, unga: "Yozishdan avval men qahramonlarimni aniq tayin ko'rganman, ular, mening xayolimda, bir paytlar tarix shudgoriga tashlangan urug'dan o'sib chiqqandek edilar", - degan ekan.

Adibning bu fikri nafaqat tarixiy shaxslar, balki to'qima obrazlarga ham taalluqlidir.

O'sha suhbatdoshning yozishicha, Oybek unga yana bunday so'zlarni aytgan: "Mening stolim ustida o'rta asrlardagi Hirotning o'zim chizgan xaritasi yotardi. Men Hirotda uyqu og'ushiga ketib, Hirotda uyg'onar edim, faqat kechalarigina men yashayotgan Toshkent tushimga kirardi".

Oybekning bu so'zlari uning roman yozishga jiddiy tayyorgarlik bilan kirishgani, asar konfliktini tashkil etuvchi kuchlar va bu kuchlarning vakili bo'lган shaxslarni aniq-tayin tasavvur etganidan guvohlik beradi.

Roman XV asrdagi Movarounnahr hayotidan olingan. Bu hol adibning shu davrdagi tarixiy sharoitni, Navoiy va Husayn Boyqaro, Navoiy va Jomiy, Navoiy va xalq o'rtasidagi munosabatlarni badiiy mujassamlashtirishni taqozo qilgan, albatta. Oybek shu mavzularni badiiy yoritish jarayonida Navoiy obrazining eng muhim qirralarini ochishga intilgan.

"Inson barcha maxluqtlarning tojidir. U sharafli, sof, go'zal yashamog'i kerak" – Navoiyning shoir va davlat arbobi sifatida butun faoliyati shu narsani amalga oshirishga qaratilgan. Bu, Navoiy yashagan davr uchun, hatto undan keyingi davrlar uchun ham bir utopiya, xayoldir. Shu ma'noda Navoiy – xayolparast. Bunday oily g'oyalar, oily maqsadlar faqat xayolparastlarning ko'nglida, shuuridagina tug'iladi.

Husayn Boyqaro – Amir Temurning munosib avlod. U qilich tutishni ham, mamlakatni idora qilishni ham, hatto g'azal yozishni ham yaxshi bilardi. Lekin u, romanda aytilganidek, "qilichdan ko'ra mayga, jang maydonlaridan ko'ra chaman bog'larda tuzilgan sho'x bazmlarga moyil". Sharq podsholariga xos bo'lgan ana shu xislat bilan xalqning "sharafli, sof, go'zal" yashashi haqidagi Navoiyning orzu-istaklari o'rtasida tubsiz bir jarlik bor.

Navoiy Husayn Boyqaroni bolalik kezlaridan boshlab yaxshi bilgani uchun unga ishonadi; uni eng odil, aql-zakovatli, davlatpanoh va xalqparvar temuriy podsholardan biri, deb biladi. Yana shuni ham yaxshi biladiki, Husayn Boyqaroning atrofida uning zaif tomonlaridan o'z maqsadlari yo'lida foydalanadigan, uni chalg'itadigan, hatto o'zi bilan podsho o'rtasidagi iliq munosabatlarga soya taashlaydigan kimsalar oz emas. Afsuski, Sulton Hysayn podsho bo'lsa-da, Ollohning "xom sut ichgan" bandalaridan biri bo'lgani uchun ba'zan xushomadgo'ylar-u ig'vogarlarning zo'r mahorat bilan to'qigan to'ridan

chiqa olmaydi. Xazinani to’ldirish muammosi unga xalq dard-u tashvishlaridan ko’ra muhimroq bo’lib tuyuladi.

Navoiy saroydagi xudbin va ig’vogar kimsalar tufayli Husayn Boyqaro bilan uning farzandlari o’rtasida chiqqan nizolarni, dastavval, xalq va davlat manfaatidan kelib chiqib bartaraf etgan. U ota bilan farzand o’rtasida sulk o’rnatish uchun Badiuzzamon huzuriga borganida, shahzoda o’g’lining xoinlarcha o’ldirilgani tufayli sulhga rozi bo’lmagan.

Oybek asarda ezgulik bilan yomonlik mavzusini turli taqdirlar va voqealar tasviri orqali yoritar ekan, yomonlik jazolanmay qolmaydi, degan qat’iy e’tiqodidan kelib chiqib, Majididdinning ham, Nizomullmulkning ham, To’g’onbekning ham sharmandali o’lim topganini bo’rttirib tasvirlaydi. To’g’ri, adib romandagi asosiy ijobiy qahramonlardan biri Arslonqulning ham vafotini chetlab o’tmagan. Ammo uning yurt mudofaasi paytidagi o’limi asl qahramonning, vatanparvarning o’limi bo’lsa, To’g’onbeklarning o’limi itlarning o’limi edi.

Oybek bu razil insonlar hayotining fojiali yakun topganini avlodlarga ibrat bo’lsin degan maqsadda: “Itga – it o’limi”, degan xalq hikmatining asossiz emasligini ko’rsatish uchun atayin tasvirlangan.

Navoiy temuriylar sulolasi hukmronlik qilgan tarixiy davrda yashab, ijod etdi. Temur va temuriylar tufayli laxtak-laxtak bo’lib yashayotgan turkiy qabilalar birlashib, qudratli va bepoyon o’zbek davlati vujudga keldi. Yuqorida aytib o’[tilganidek, xuddi shu davrda fan, adabiyot va san’at o’zining yuksak cho’qqisiga ko’tarildi. Me’morchilik va hunarmandchilik mislsiz darajada taraqqiy etdi. Ammo Amir Temur vafotidan keyin qudratli o’zbek davlati parchalanib, shahzodalar o’rtasidagi urush va nizolar avj oldi. Oybek o’zbek xalqi tarixining shu murakkab va faromush davrlarini ko’z oldiga keltirgan holda Navoiy tili bilan Badiuzzamonga bunday deydi: “Men aminmanki, siz jaholat tig’ini sindirmasangiz, birodarlarining nomussizlik botqog’iga kun sayin chuqurroq botaversalar, bu muborak yurda hayot o’chog’i sovirilur”. Oybekning bu so’zlarni Navoiy tili bilan aytishdan yoki bu so’zlarni Navoiyga ayttirishdan maqsadi o’zbek yurtining XV asrdan boshlangan va asrlar mobaynida davom etgan o’zaro urushlar natijasida XIX asrning 60-yillariga kelib, Rossiya tomonidan osongina bosib olingani va mustamlakaga aylanganini aytishdir.

Xullas, Oybek romanda Navoiy siymosi va u yashagan tarixiy davrni tasvirlash orqali zamondoshlarini o’tmishdagi achchiq voqealardan saboq, xalq va vatan manfaati yo’lida yashab, ijod qilgan ulug’ siymolar va ularning ajoyib fazilatlaridan esa ibrat olishga chaqiradiki, xuddi shu narsada asarning ma’rifiy va tarbiyaviy ahamiyati yotadi.

Shunday qilib, romanda, bir tomonidan, Navoiy – Boyqaro – Jomiy – Sultonmurod – Xalq, ikkinchi tomondan esa, Arslonqul – Dildor sujet chiziqlari tasvirlanadi. Adib bu har ikkala sujet chizig’ini shunday ustalik bilan birlashtirib yuborganki, kitobxon ularni yaxlit badiiy qatlama sifatida ijro etadi.

Xullas, Oybek ulug’ o’zbek shoiriga bag’ishlangan romanini shunday shohi ipaklar bilan tikkanni, bunda adibining tanlangan mavzu va qahramonga bo’lgan muhabbati yaqqol sezilib turadi.

“Biz o’z muhabbatimiz bilan narsalarga go’zallik bag’ishlaymiz”, degan edi mashhur fransuz yozuvchisi Anatol Frans.

Oybek ham Navoiyga nisbatan tuygan ulkan hurmati va muhabbati bilan buyuk shoir siymosiga va umuman, u haqdagi romanga ajib bir go’zallik bag’ishladi.

7-mavzu: ABDULLA QAHHORNING “O’TMISHDAN ERTAKLAR” QISSASI VA “SAROB” ROMANI .

“Sarob” romani. “Sarob romani” kitob bo’lib chiqqandan buyon to hozirga qadar uning tevaragida qizg’in bahs-munozaralar davom etib keladi. U haqda ko’pgina nohaq ta’nalar ham aytilgan. Adib tarjimayi holida shunday yozadi: „Sarob”ni to’rt yilda yozib tugatdim... Uni kitobxon xush qabul qildi, lekin ba’zan arzon shuhratparastlik, ba’zan siyosiy demagoglik, ba’zan esa to’gridan-to’g’ri jaholat natijasi bo’lgan tanqid nayza ko’tarib qarshi oldi. Bu nasrda hatto farosatlari odamlarni ham chalg’itdi”. Adabiy davralardan birida „Sarob” tanqidi munosabati bilan berilgan savolga yozuvchi: „Tanqid shu paytga qadar „Sarob”dan nuqlu siyosat izladi. Romandagi odamlarning dardi-dunyosini, oh-u zorini eshitadigan bir azamat topilmadi”, deya afsus bildirgan edi.

To’g’ri „Sarob”da XX asr 20-yillardagi ziddiyatli ijtimoiy-siyosiy hodisalar, mafkuraviy siyosiy kurashlar ifodasi ham bor. Davr siyosati ta’sirida, inqilobga qarshi chiqqanlarni tarafkashlik bilan qoralashga urinish ham mavjud. Biroq „Sarob” siyosat asari emas. Romandagi asosiy narsa undagi yetakchi personajdir – Saidiy bilan Nunisxon qismati, ruhiyati tahlili ifodasidir. Bu roman birinchi galda xazon bo’lgan muhabbat, uvol bo’lgan umr dostonidir. Ikki ko’rkam yoshning, bir-biriga munosib, aslida baxt uchun tug’ilgan, ammo shaxsiyatidagi, tabiatidagi ojizliklar, qolaversa, jamiyatdagi ziddiyatlar tufayli hayotda o’z o’rnini, baxtini topolmagan navqiron avlodining achchiq fojiyi qismati, ruhiy iztiroblari, oh-zorlari to’g’risidagi asardir.

Saidiy bilan Munisxon muhabbati, ular umrining zavol topishida, shubhasiz, bu yoshlari tushib qolgan sharoit, vaziyatning ziddiyatlarga to’la davrning hissasi, ta’siri katta. Ayni paytda inson bolasi nomukammal bir zot. Taqdiri azalning o’yinimi, peshonaga yozilganning ro’yobga chiqishimi yoki insoniy ojizliklar oqibatimi – ro’y bergen omadsizlik va baxtsizliklar uchun birinchi galda ularning o’zlarini aybdordirlar; o’ztaqdirlariga nisbatanloqaydlik, xudbinlik, maqsad yo’lida sobitsizlik, mutelik ixtiyorni o’zgalar qo’liga topshirib, razolat bilan ittifoq tutinish, bundan ham yomoni, razolatga ko’nikish inson bolasi uchun eng og’ir gunoh, ko’rgilik, katta fojia. Asarda siz Saidiy va Munisxonning achchiq sevgi va umr savdosi, ruhiy iztiroblari, dramalarga to’la qalb daftari bilan tanishib, alamli o’ylarga tolasiz. Bu jihatdan “Sarob” jahon adabiyotidagi ayni shu xil ruhiy fojialar tasvir va tahlil etilgan eng yetuk asarlar bilan bir qatorda turadi.

Qlatis vaziyatlarda bosh personaj qismatida, ruhiyatida yuz bergen o’ta ziddiyatli, fojiali holatlar asarda katta mahorat bilan ko’rsatilgan. Inson bolasi uchun eng og’ir ko’rgulik fojia o’zining ko’ngil mayliga zid boorish, ta’bi suymagan ishni qilish, bundan ham og’iri – jirkanch vaziyatga o’zini moslash, taqdirning shafqatsizligiga, omadsizlikka ko’nikish, omonat asoslar orqali o’zini ovutishdan iborat. Saidiy domla xonardonida ana shunday mushkulotga duch keladi: aqlga – tasavvurga sig’maydigan hol yuz beradi – sekin-asta Saidiy qalbidagi barkamol go’zal qiz Munisxon o’rnini ma’naviy qashshoq, jismoniy xasta o’ta xunuk tasqara Soraxon egallay boshlaydi. Yozuvchi bu ruhiy jarayonni butun mushkuloti, og’riqlari, azob istiroblari bilan ifoda etadi. Ayniqsa, Saidiyning

ko'ngilsiz vaziyatga o'zini ko'niktirish, o'zini Soraxondan fazilatlar qidirish jarayoni tasviri yozuvchining noyob badiiy kashfiyotidir. Deyarli shundy hol Munisxonda ham yuz beradi. Munisxon ham, o'z navbatida, Saidiydek ko'rakam, istedodli yigit qolib, vaziyat taqazosi, aka xohishi, amri bilan ma'naviy tuban ko'rimsiz, jirkanch odamga zo'rlab uzatiladi.

Yozuvchi Saidiyning ya'ni qabohatga moslashgan bandai mo'minning bu xonadondagi xorliklari, insonlik shani, nafsoniyatinig oyoq osti etilishi, tasqara xotin, bulbuli go'yo qaynona, makkor qaynota tomonidan tahqirlanishi, xasta opasi boshiga tushgan chidab bo'lmas xo'rliklar, bularning ustiga ishdagi, ijodidagi omadsizlik, tanazzul tarixini batafsil ko'rsatadi. Saidiyning o'sha kezlardagi nochor holati, istiroblari inson qalbini larzaga soladi. Yozuvchi qahramonning ayanchli qismati xususida bir personaj tilidan lo'nda qilib shunday deydi: "Rahimjon hozir shalag'i chiqqan aravaday Murodxo'ja domlaning tomorqasida ag'anab yotibdi". Nihoyat, Saidiyning ichki hayoti bilan tashqi hayoti orasidagi kundan kun o'sib borayotgan qarama-qarshilik uning joniga qasdqilar darajasiga yetadi; utelba holga tushadi, o'lim qidirib, bu dargohdan olib ketadi.

"Sarob" romanida zamonning o'tkirchi dovullari ta'sirida bitilgan zaif o'rinalar ham bor; biroq bu zamon bosh personajlar fojiiy qismati, ruhiyati dramasi tasviri va badiiy tahlilidan kelib chiqadigan achchiq saboqlari bilan hamma davr kitobxoni uchun qimmatlidir. "Sarob"ni o'qigan kitobxon inson farzandi hayotda hamisha mustaqil, o'z taqdiri uchun mas'ul, yuksak e'tiqod yo'lida sotib va kurashchi bo'lishi darkor, degan xulosaga keladi.

"O'tmishdan ertaklar" qissasi. "O'tmishdan ertaklar" yozuvchi ijodining o'ziga xos yakuniy so'nggi cho'qqisi bo'ldi. Garchi "O'tmishdan ertaklar"dan keyin ham bir qator hikoyalar, "Muhabbat" qissasi yaratolgan, ularda qahhorona bitilgan satrlar bo'lsa-da, badiiy yetuklik jihatidan "O'tmishdan ertaklar" bilan tenglasha olmaydi.

"O'tmishdan ertaklar" muallifning bolalikda ko'rgan – ko'chirganlari haqidagi avtobiografik asar, biroq o'zbek adabiyotidagi mavjud avtobiografik asarlardan, jumladan, zamondoshi Oybekning "Bolalik" qissasidan keskin farq qiladi. "Bolalik"da lirik talqin, hodisalarning shoirona idrok etish ustun. Bola obrazi Oybek qissasida birinchi planda ko'rinsa, uning ko'rgan – kechirganlari sarguzashtlari, shu kechinmalari tufayli murg'ak qalbida tug'ilgan rangba-rang tuyg'ular ifodasi asar asosini tashkil etsa, "O'tmishdan ertaklar"da bola Abdulla obrazi orqa o'rinda turadi, u asosan "kuzatuvchi", "guvoh", "xolis hikoyachi" tarzida beriladi; yozuvchilar asosiy diqqat-e'tibori bola guvohligida oilada, oila tevaragida yuz bergen voqealarni – turmushning obyektiv lavhalarini chizishga qaratilgan. Bu qissada ham yozuvchi hikoyanavisligicha qoladi, oxirgi "Qo'qon xarobalari orasida" bobini mustasno etganda, qissaning sarlavhalangan deyarli har bir bobi tugal hikoyadir, aniqrog'i ular fojiali ruhdagi voqeiy novellalardir. Yozuvchi bu asarida real hayotda ko'rgan-kechirganlaridan "badiiy to'qima" – ijodiy fantaziyalarsiz yetuk hikoya – tugal san'at asari yaratishning, real hayot "haqiqatini dildan o'tkazish, unga ko'ngildagi gaplarni singdirish"ning ajoyib namunalarini berdi. Umr bo'yи adibga tinchlik bermagan, butun ijodida temirchi

o'chog'idagi cho'g'dek yallig'lanib turgan **inson sha'ni, qadri** bilan bog'liq alamli o'y-tuyg'ular, jaholatga qarshi isyon bu qissada adibning so'nggi faryodifig'oni kabi yangrardi.

Ayni shunday asarni ayni 60-yillar o'rtasida yaratilish sababi nimada? "O'tmishdan ertaklar" shunchaki adabiyotdagi an'ana ta'sirida muallifning bolalik xotiralarini qog'ozga tushirib niyatida vujudga kelganmi? Nega bu asar adabiyotdagi mavjud bolalik qissalaridan farqli o'laroq, asosan, xo'rangan, sha'ni toptalgan kimsalar, jaholat qurbanlari haqidagi hikoyalardan iborat bo'lib chiqdi? Buning sabablarini, jumladan, yozuvchining asar yozilish oldidagi ruhiy holati, kayfiyatlaridan izlash darkor. Adibning o'sha kezlarda yondaftarda yozib qoldirgan qaydlaridan birida shu so'zlarni o'qiymiz:

"Mamlakatimizda Stalindan so'ng uzundan uzun momaqaldiroq bo'lib o'tdi. Bu momaqaldiroqni bиринчи садоси xalqlar ko'nglida juda katta orzu-умидлар uyg'otdi, xalqlar buning ketidan keladigan obirahmatni kutdi. Biroq momaqaldiroq, shamol-to'polon ko'tardi-yu obirahmatdan bir tomchi ham tommadi".

Bir joyda qo'nim topolmay, qishloqma-qishloq ko'chib, azondan kechgacha ter to'kib ishlar, tinimsiz temir taqirlatib, kichkina xonodon dasturxonini to'kin qilolmay, armonda yurgan omadsiz ota, sakkizta bolasini qora yer bag'riga berib, o'jar qaynona dag'dag'lari, darbadar hayot mashaqqatlari tufayli ozib-to'zib, "arvak" holiga tushgan mushtipart ona, shafqatsiz darbadar turmush, tahqir-u xo'rliklardan "indamas", "soqov"ga aylangan bola haqidagi lavhalar o'quvchining yurak-bag'rini ezib yuboradi. O'zgalarning hayoti-chi? Yozuvchi mehnatkashlar hayotiga oid biri biridan ayanchli, biri biridan dahshatli lavhalar keltiradi. Yo'qchili, jaholat qurboni Babarning mudhish taqdiri, ochilmasdan gulg'unchaligida xazon etilgan "hur qiz" – Sarviniso halokati – har biri dahshat, fojia! Qonsiz, shaxs halokatidan xoli, biroq gumrohlik, jaholat bilan bog'liq, bir qarashda kulgili tuyulgan hodisa ham aslida bir fojia! Chunonchi, katta shahar Qo'qondan bor-yo'g'i yigirma chaqirim naridagi qishloq ahli German bilan urush boshlanganligi xabarini ikki oydan keyin, o'shanda ham tasodifiy suratda eshitadi; kishilarining ko'ziga oddiy hodisalar – mashinaning chok tikishi, patefonning qo'shiq aytishi, bir palla tarvuzning po'chog'ida ko'rsatilgan oddiy "nayrang", ohanraboning temir kalitni o'ziga tortishi, tug'ruqxonada odamning tug'ilishi, "shayton arava" – velosiped mingan kishining harakati – barcha-barchasi g'ayritabiiy, mo'jiza bo'lib ko'rinaraveradi. Jo'n, ba'zan tasodifiy xatti-harakatlar juda ko'ngilsiz va dahshatli oqibatlarga olib keladi. "O'likning yog'ini, tirikning tirnog'ini yeishga" turgan "ajdaho" To'raqul vofurush o'jar, dog'uli Valixon so'fi, olg'ir, mug'ambir ellikboshi, oqposhshoning arzandasasi yuz boshi bilan bog'liq hikoyalar dillarni larzagaga soladi.

Qissada goho ko'ngilga huzur baxsh etuvchi nurli lavhalar, kishilararo hazil-mutoyibalar ham uchraydi, biroq bu quvonchli daqiqalar uzoqqa bormaydi, tezda avvalgisidan battarroq, dahshatliroq hodisalar bilan almashadi. Oqdomlaning jinnixonasi yonida umrguzorlik qilish azobidan qutilib, Yaypana ko'chgan oilaning yo'ldag holatini eslaylik: yo'l bo'yidagi devorsiz, devori qulagan, nuragan bog'lar, qing'ir-qiyshiq uylarini quchoqlab yotgan chorborg'lar, qiyg'os gulag

kirgan daraxtlar... butun qishloq kattakon bog'ga o'xshaydi. Shu damlarda oila a'zolari qatori Abdullaning ham ko'ngli chog', o'rik g'o'rasini yeganda ham hamma yoqni bahor hidi tutib ketadi, butun bahor shu chigitdakkina g'o'raning ichiga qamab qo'yilganday tuyuladi... Afsus, bu quvonch uzoqqa bormaydi. Mana shu go'zal makonda oila manfur kimsa Vofurush xonadoniga tushib qoladi, oilaning galagi ko'rguliklari boshlanadi... Oilaning yana bir ko'shgan joyi – Oqqo'rg'on qishloq emas, anjirzor bog'lar, chorborg'larda nuqul anjir. Oila tushgan hovli sahnida ikki tup anjir, shoxlarida shig'il mevalar, kindigidan sap-sariq sharbat oqib yotipdi; ochlik bo'lishiga qaramasdan, unga hech kim tegmagan... Quvonchli hodisa vaziyat; biroq shu zahoti dilni g'ash qiladiga holat; hovlining egasi bulturgi vaboda bolachaqasi bilan qirilib ketgan; oila mana shu xosiyatsiz maskanda yashashga majbur...

Bundan butun asar mana shunaqa ko'ngilsiz voqealr tizimidan tashkil topgan.

Qiqasi, o'zbek adabiyotida ma'nosiz hayotning bu xildagi muthish manzaralari hech qachon bu qadar shafqatsizlik bilan ifoda etilgan emas. Yozuvchi haqiqat oldida hatto o'z yaqinlari, otasini ham ayamaydi. Bu jihatdan "O'tmishtan ertaklar" XX asr jahon janggi adabiyotining noyob badiiy durdonalari qatoridan o'rinn olishga haqlidir.

8-mavzu: MAQSUD SHAYXZODANING HAYOTI VA IJODI

REJA:

1. Maqsud Shayxzodaning hayot yo'li.
2. Shoirning ijodiy faoliyati.
3. Shayxzodaning she'riy asarlari.
4. Shayxzodaning dramaturglik mahorati.

BAYONI

Atoqlii shoir va dramaturg Maqsud Shayxzoda 1908 yil Ozarbayjonning Ganja viloyatidagi Oqtosh shahrida tug'ildi. Badiiyatga erta qiziqdi. O'zi e'tirof etishicha, "hali alifboni egallamasdan oldin"she'r yarata boshladi. Ijodi onag'Vatanida ko'z ochdi, lekin ilg'or fikrlari tufayli ta'qibga uchrab, 1929 yil Toshkentga ko'chib o'tdi. Shundan boshlab umrining oxirigacha O'zbekiston unga ikkinchi Vatan bo'lib qoldi. Toshkentda shoir qator gazeta jurnallarda ishladi, olyi o'quv yurtlarida dars berdi, ilmiy faoliyat olib bordi. Uning ko'pdan ko'p tadqiqotlari o'zbek adabiyotshunosligi rivojiga muhim hissa bo'lib qo'shildi. Nizomiy Ganjaviy, SHota Rustaveli, Shekspir, Bobur, Bayron, Pushkin ijodiga bag'ishlangan maqolalarda bu san'atkorlarning jahon adabiyoti ravnaqidagi o'rni o'rganildi. Shayxzodaning, ayniqsa, Alisher Navoiy poetik mahoratini tadbiq etgan ishlari ilmiy chuqurligi, go'zalligi bilan ajralib turadi. "G'azal mulkining sultoni" deb atagan turkumdagimaqolalari hozirgacha yangi avlod navoiyshunoslariiga o'rnak bo'lib keladi.

Shekspir, Bayron, Maxmumquli, Tagor, Avetik Isaakyan, Nozim Hikmat asarlarining o'zbek tiliga o'girilgan qator namunalarida Shayxzodaning yuksak tarjimonlik san'ati namoyon bo'ladi.

Maqsud Shayxzodaning o'zbek adabiyoti, madaniyati ravnaqiga qo'shgan hissasi mustaqil O'zbekiston va uning hukumati tomonidan munosib e'zozlandi. Qator maktab va ko'chalar uning nomi bilan taqdirlangan.

XX asr o'zbek she'riyati rivojida Shayxzodaning o'rni katta. Rang barang shakl va mazmun, ko'tarinki ruh, o'ktam pafos bilan sug'orilgan she'rleridagi quyma obrazlar, ramziylik, so'zlardagi jarangdorlik, musiqiy salobat shoir asarlariga ajib badiiy yaxlitlik baxsh etadi, o'quvchi qalbida shularga monand hissiyotlar to'lqinini uyg'otadi.

Shoir hech qachon, kitobiy, sun'iy muammolarni izlamadi. U, eng avvalo, o'zini hayajonga solgan, o'zidagi fuqarolik va poetik hujayralari ko'zini ochgan masalalarga murojaat etadi. Shoir uyg'otgan yog'dular kitobxon qalbi, shuurga ham ko'chib o'tadi. O'zining yangi umrini boshlaydi. Uning she'rlerida, ayniqsa, chiroyli badiiy obrazlar mo'ldir. Shoирga ba'zan dengizdagi nuqtadek qayiq "suv ustidagi xol" bo'lib tuyulsa, ba'zan chag'alaylar quyrig'i "Ufqqa berilgan savol" bo'lib jaranglaydi.

Shayxzoda she'rleri "Chorak asr davomida", "Dunyo boqiy", "Xiyobon" singari o'nlab to'plamlarda bosilib chiqdi. Bu she'rler yuksak insoniy orzular bilan yashayotgan zamondosh xayollari, muhabbat, dardlari, umidlari bilan kuylandi. To'g'ri, qirq yil davom etgan ijodida Shayxzoda Lenin, Kreml, sho'rolar, irqa va

firqaviyarlarni ham kuyladi. Lekin bu zamon va tuzumning shoir taqdiri va ijodidagi muhrigidir. Biroq Shayxzoda she'riyatining qimmati bu yo'nalishdagi asarlar bilan emas, inson qalbining nozik va betakror holatlarininafis va ko'tarinki, umidvor aks ettirib, o'quvchida ana shunday go'zal onlarning yanada boyishida xizmat qiluvchi asarlar bilan belgilanadi. Shayxzoda shoirning asosiy vazifasini "inson ruhini tarbiyalash, odamda yaxshilik unsurlarini ko'paytirish, xalqqa go'zallik va nafosat tuyg'usini yanada ibaland darajada ko'tarishda" deb bilgan edi.

Uning "Toshkentnoma" nomli lirik falsafiy dostoniga munosabatda ham shu nuqtayi nazardan kelib chiqish to'g'ri bo'ladi. Shoining bu fikrlari o'zining aksar she'rlari uchun ham ochqich bo'la oladi.

Maqsud Shayxzoda fikricha va iqroricha, hayotdagi buyuk ne'matlardan biri she'riyat, tengsiz go'zalliklardan biri she'rdir. Shayxzoda "She'r chin go'zallik singlisi ekan" nomli she'rida butun ijodi bo'ylab porlagan - she'riyatning insonga cheksiz go'zalliklar, ruhiy tovlanish va evrilishlar in'om etguvchi mohiyatini kuylaydi, uning yangi-yangi qirralarini ochishga intiladi.

She'r sarlavhasidagi fikr, bir jihatdan, yangilik emasdek. Unga yaqin qarashlarni Navoiy, Pushkin, Yesenin, Cho'lpon ijodida ham uchratamiz. Biroq she'riyatning yozilmagan qoidalariga ko'ra, asosiy masala, asarga turtki bo'lган fikr va ifodalananayotgan ma'nodagina emas, balki ularning badiiy namoyon etilish tarzi, o'quvchi ruhiyatida yangi to'lqinli tuyg'ularni uyg'ota bilish san'atidir. Shayxzodaning "She'r chin go'zallik singlisi ekan" asari shu jihatlari bilan qimmatli.

Asarda she'riyat, inson tabiatni va umrini yashnatib turuvchi ulug' xosiyatlardan biri sifatida ulug'lanadi. She'r bilan oshno bo'lish, muallif fikricha, inson fe'l-atvorini, quvvayi ziyyosini, ma'naviyatini sermazmun qiladi, ruhiyati barkamol bo'lishiga kuchli ta'sir ko'rsatdi.

Har kimki u bilan sevishsa agar -

Husniga chiroylar qo'shilar aynan.

Bu chiroy nainki surat, ayni vaqtda siyrat chiroyi hamdir. O'quvchi bu misralarning hayotiy, jonli, purhikmat ekaniga sinfdoshlar, uzoq-yaqin hamsuhbat do'stlar, tanish-bilishlar misolida ishonch hosil qilishi turgan gap. She'riyat ixlosmandi umr ma'nosidagi achchiq haqiqat-u, oniy nazokatlarni chuqur tushunishi, tiniqroq his etishi, go'zal ma'nolar va tuyg'ulardan mutaassir bo'lishi hamda shular ta'siridagi o'zining kishini o'ziga jalb etib turmaydimi?

Umr shomiga yaqin Shayxzoda bir xatti-harakatlari, dunyoga qarashi, atrofdagilarga munosabati, xususan, ichki va tashqi istarasi bilan qator judoliklarni boshdan kechirdi. 1966-yilda yaqin do'sti, buyuk shoir G'afur G'ulom, munosabatlari yaqin bo'lgan ulkan davlat arbobi Usmon Yusupov vafot etdi. Bu yo'qotishlar shoir yuragida kuchli aks sado berdi: "G'afurga xat" va "Ayriliq" (Usmon Yusupov xotirasiga) nomli she'rlar yaratildi.

Insonni qadrlash, har bir qalbning izzatg'nafsiiga xolis munosabat muammolarni badiiy yoritish Shayxzoda she'riyatining etakchi yo'nalishini tashkil etadi. Shoir o'zi ham hayotga bir qator adolatsizlikka ro'barsh keldi. O'tgan asrning 20-yillarida nohaq quv-quvga uchradi, 50-yillar avvalida nohaq qamalib chiqdi. Bular bari beiz o'tmadi, albatta:

Do'stlar, yaxshilarni avaylab saqlang!
“Salom” degan so'zning salmog'in oqlang!
O'lгanda yuz soat yig'lab turgandan -
Uni tirigida bir soat yo'qlang!

“Ayriliq” she'rida shu poetik g'oya yanada chuqurlashtirildi. Asar XX asr o'rtalarida O'zbekistonga rahbarlik qilgan, xalqning sevimli farzandi xotirasini ulug'lashga qaratilgan bo'lsa-da, mohiyatan, xalq, Vatan uchun fidoyi siymolar nomini abadiylashtirish, ularga hurmat bajo keltirish maqsadlariga qaratilgan.

Yurak kichik, lekin o'ziga ko'p narsani sig'dirishi mumkin. Yo'qotilgan insonning katta-kichigi bo'lmasa-da, do'st ayrilik'ini, Vatanning sevimli farzandidan judolikni yurakka sig'dirish qiyin ekan, deydi shoir:

Motamning o'lchovi sig'mas yurakka,
Faryodlar achchig'i tepar ko'krakka.

“Ayriliq” she'rining ayniqsa, so'nggi ikki misrasi e'tiborli:
Ammo uning bevaqt o'limiga, oh,
Senda ham, menda ham bor jindek gunoh!

Bu realistik bayt chuqur ma'nolidir. Chindan ham, atrofimizdag'i tanishbilish, yaqinlarimizning ayrim bevaqt vafotiga ba'zi hollarda o'zimiz sezib-sezmay yo'l qo'ygan bemehrlik, oqibatsizlik, beparvolik, nomardlik, sovuqqonlik ham sabab bo'lmaydimi? Bu - she'rning umumiylu ruhiyatidan, badiiyatidan kelib chiqadigan saboq. Asarning tarixiyligiga kelganda, bu fikr lirik qahramonga asos bo'lgan tarixiy shaxsga nisbatan o'z davrida ko'rsatilgan ayrim adolatsizliklarga ishoradir. Bu fikrni o'tgan asrning 60-yillari o'rtasida aytish oson emas edi. Lekin shoir Shayxzoda bu poetik fikrni badiiy yo'sinda chiroyli va ta'sirchan ifodalaydi. Badiiy haqiqat bilan bir qatorda tarixiy xaqiqatni ham aks ettirishning yo'lini topdi.

Maqsud Shayxzoda o'zbek adabiyotini “Jaloliddin Manguberdi”, “Mirzo Ulug'bek” nomli tarixiy dramalar bilan boyitdi.

Tayanch so'z va iboralar:

Shoirlik, o'zbek she'riyati, poetik hujayralar, she'riy to'plam, nafosat tuyg'usi, ruhiy tovlanish, siyrat, yo'nalish, badiiyat.

Savol va topshiriqlar:

1. Maqsud Shayxzoda qachon va qaerda tug'ilgan?
2. U badiiy ijod bilan bir vaqtida ijodning yana qaysi turi bilan shug'ullangan?
3. Shoir she'rlarning o'ziga xos xususiyatlari deganda nimalarini tushunasiz?
- 4."She'r chin go'zallik singlisi ekan" nomli asarning asosiy hoyaviy-badiiy yo'nalishini tahlil qilib bera olasizmi?
5. “Ayriliq” she'ri kimga bag'ishlangan?
6. “She'r chin go'zallik singlisi ekan” she'rini yod oling.
7. M.Shayxzodaning “Mirzo Ulug'bek” fojiasi haqida ma'lumot olishga harakat qiling.

9-mavzu: **MAQSUD SHAYXZODANING “JALOLIDDIN MANGUBERDI” DRAMASI**
REJA:

1. Dramanining yozilish tarixi.
2. Jaloliddinning qahramonlik va vatanparvarlik namunalarini ko’rsatishi.
3. Asardagi tarixiy va badiiy to’qima obrazlar.
4. Dramanining o’zbek adabiyotida tutgan o’rni.

BAYONI

Jaloliddin Manguberdi - tarixiy shaxs. Xorazm shohi Muhammadning o’g’li. U umrining so’nggi yilida Xorazmshohlar davlati hukmdori esa-da, Chingiz boshliq mo’g’ul bosqinchilarining quvg’ini tufayli, hayotining bu davridagi asosiy qismini lashkarlari va sultanati bilan yurt sarhadlaridan olisda o’tkazishga majbur bo’lgan. Jaloliddin mo’g’ul qo’shinlariga qaqshatqich zarbalar bergan, Vatan ozodligi uchun kurashlar olib borgan, lekin kuchlar teng bo’lmagani bois chekingan. 1231-yilda qaroqchi kurdalar qo’lida halok bo’lgan.

“Jaloliddin Manguberdi” dramasida Shayxzoda Vatan erki, mustaqilligi uchun fidoyilarcha kurash olib borgan mana shu jasur sarkarda qiyofasini badiiy gavdalantirdi. Jaloliddin Manguberdi Amir Temurga ham ibrat bo’lgan buyuk siymodir.

Ma’lumki, sho’ro davrida, o’tmio’dagi xon, sulton, hukmdorlarimiz nechog’liq buyuk va vatanparvar bo’lishidan qat’iy nazar, yoppasiga qoralab kelindi. Chunki sho’rolarga buyuklarimizdagi xuddi ana shu vatanparvarlik qudratini ma’qul kelmas, ota-bobolarimizdagi ana shu buyuk xislat yangi avlodlarga o’tishiniistamas edilar.

Sh qatag’on qilgan bunday ulug’ siymolar nomi mustaqillik davriga kelib tiklandi. O’zbekiston hukumati xalqning bu jasur farzandi nomini abadiylashtirish maqsadida “Jaloliddin Manguberdi tavalludining 800 yilligini nishonlash haqida” (1998) maxsus qaror qabul qildi, O’zbekiston Prezidentining farmoni bilan (2000) “Jaloliddin Manguberdi” ordeni ta’sis etildi.

Vatanparvarlik hissiyoti jo’sh urib yozilgan Maqsud Shayxzodanining “Jaloliddin Manguberdi” dramasi 1945-yilda Hamza nomidagi O’zbek davlat drama teatri tomonidan muvaffaqiyat bilan sahnalashtirilgniga qaramay, ko’p o’tmay, sahnadan olib tashlandi. Muallifga esa o’tmishni, xonlarni, beklarni, feodalizmni oqlash va yoqlash tamg’asi yopishtirildi. Bu “aybnoma” nohaq qamalishiga ta’sir ko’rsatdi.

Dramanining ayrim parchalarigina yozilgan kezlari nashr etildi. Muallif hayotlik chog’ida, biror marta to’lig’icha chop etilgani yo’q. To’lig’icha ilk bor o’zbek tilida dramaturg vafotidan yigirma bir yil o’tgach (1988) bosmadan chiqdi.

“Jaloliddin Manguberdi” dramasida ona-Vatan uchun, uning ozodligi uchun bosqinchilarga qarshi kurash olib borgan jasur sarkarda, buyuk hukmdor siyimosi o’zining, ayniqsa, tabiiy, jonli tasvirlanishi bilan ajralib turadi. Tasvirdagi qahramon tabiiyligini ta’minlovchi muhim hayotiy omillar bor, albatta.

Xalqni, lshkarni dushmanga qarshi birlashtirish va yurt himoyasini uyushtirish yo’lidagi Jaloliddin ko’rsatgan jonbozliklarini saroydagi Badriddin singari munofiq kimsalar va ular ta’sirida dastlab otasi Xorazmshoh ham to’g’ri

tushunmaydi. SHunda Jaloliddin “Menga koshonadan chodir yaxshiroq” deb chiqadi va yurt himoyasi uchun qo’shin berishlarini talab qiladi. Amir Badriddin valiahdning bu mardona so’zlari ostidagi maqsad vatanparvarlik emas, taxtni egallash deb tushunib, shoh hayot bo’lishiga qaramay, “u taxtga ega bo’lmoqchi” deb ig’vo boshlaydi.

Jaloliddin - qahramon shaxs. U jasur sarkarda, elni, yurtni g’animga qarshi birlashtirayotgan, tashabbusi bilan lashkarni ulug’ g’alabalarga ilhomlantirayotgan va bu yo’lda ibrat ko’rsatayotgan valiahd bo’lishiga qaramay, ayni vaqtida, oddiy inson sifatida gavdalanadi. Masalan, Jaloliddin bilan singlisi Sultonbegim o’rtasidagi oddiy insonlarga xos bo’lgan aka-singillik mehr-oqibatlari shu qadar samimiylar va go’zal tasvirlanadiki, kishining havasi keladi.

Vatan va xalq taqdirining eng qaltis pallalarida ularni bosqinchilardan himoya qilish uchun otlangan Jaloliddinning bu yo’ldagi shijoatini, jur’atini, jasoratini ko’rsatar ekan, dramaturg o’z qahramonining valiahd va hukmdor sifatidagi xususiyatlaridan ko’ra oddiy inson sifatidagi iztiroblarini, har qanday insonga begona bo’limgan ayrim mas’uliyatli holatlardagi ikkilanishlarni badiiy tasvirlashga alohida e’tibor beradi. Bu esa qahramon xarakterining ishonarli, jonli va hayotiy chiqishini ta’minlaydi.

Dushman qo’liga tushib azoblangandan ko’ra, o’limni afzal bilib, hatto dunyodagi eng aziz zot - onasi va farzandlari daryoga cho’ktirilishini ma’qul ko’rgan Jaloliddin Manguberdi va mard Temur Malikning tarixiy haqiqat ruhi bilan yo’g’rilgan siymolari dramaturg Maqsud Shayxzoda qalami ostida ko’z o’ngimizda tirik insondek gavdalanadilar.

Dramaturg Chingizzon obrazini mahorat bilan yaratadi. Shunisi muhimki, u bu obrazni qora bo’yoqlarga chaplab tashlamaydi. Tarixiy haqiqatga rioya qilgan holda, bu shaxsning Jaloliddin va Temur Malik qahramonligi jasoratiga tan bergenligini ifodalashni unutmagan holda, uning tabiatidagi bosqinchilik, yovuzlikni, pokiza insoniy tuyg’ularni oyoq osti qilish singari xususiyatlarni to’laqonli badiiy gavdalantiradi:

Adolat yo insof? Nima degan u?

Tupurdim bularga, ming katta tfu!

Ch bu fikri uning dunyoqarashini juda aniq ochib bera olganidek, mana bu mulohazalari uning ruhiy dunyosiga bir ochqich bo’la oladi:

Muhabbat! Bu so’zni kimlar to’qigan?

Go’l shoir yozgan-u, tentak o’qigan.

Yuqoridaq qahramonlar, asosan, tarixiy qahramonlardir. Asarda ular bilan yonma-yon dramada muallif badiiy taxayyulining mahsuli bo’lgan Elbors pahlavon, Yaroqbek, Navkar, No’yon, Tabib chol singari to’qima qahramonlar ham ishtirok etadilar. Ko’rinib turibdiki, Jaloliddin Manguberdi dramasining asosini, mevalarini etakchi qahramonlarini tarixiy shaxslar tashkil etadi. Lekin to’qima personajlarning zimmasidagi yuk ham oz emas. Elbors pahlavon va Chol qiyofalarida, asosan, xalq, xalq vakillari qiyofasi, kuchi mujassamdir. Elbors pahlavon, aslida cho’pon. U qaltis vaziyatlarda Jaloliddinning yonida bo’ladi. Unga ko’makka keladi. Sarkardani zaharlashga intilgan tabib og’usidan saqlab qoladi. Bosqinchilar bilan ayovsiz janglarda qahramonlik namunalarini ko’rsatadi.

Maqsud Shayxzoda bu obrazlarga muhim ma’no yuklar ekan, yurtimizdagagi XIII asr tarixiy hodisalarini gavdalantirishdan tashqari, Vatan bosqinchilariga oyoq osti bo’lishida, xalq boshiga azob-uqubatlar yog’ilishida, mustaqillikning qo’ldan ketishida mana shunday xiyonatlarning o’rni oz emas, degan achchiq, lekin muhim degan ma’nolarga ham ishora qilmoqchi bo’ladi. Shunday ekan, ushbu drama Jaloliddin Manguberdi, Temur Malik singari asosiy qahramonlari bilangina emas, Badriddin, Yaroqbek, Sulton Muhammad Alovuddin singari personajlari bilan ham bizni ogohlikka chaqiradi, Mustaqilligimizni ko’z qorachig’idek e’zozlashga da’vat etadi, xalqni, yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashga xizmat qiladi.

“Jaloliddin Manguberdi” dramasi badiiy jihatdan teran asardir. Asa monolog va dialoglari pishiq ishlangani, har bir qahramon xarakterining ham til boyligini, ham ruhiy dunyosidagi o’ziga xoslikni ifodalay oladigan yo’sinda ekani bilan ajralib turadi. Qahramonlararo konfliktlarda sun’iylik yo’q, ular voqealarning tabiiy oqimi va xarakterlar kurashidagi maqsadning hayotiyligi va haqqoniyligidan kelib chiqadi.

Bu asarga qadar dramaturgiyamizda “Abulfayzxon” singari tragediyalar mavjud edi. Shunga qaramay, mazkur asar o’zining tug’ilishi va shakli jihatidan Sofokl davridagi qadimgi Yunon mumtoz tragediyalaridagi fazilatlarni o’zida namoyon etuvchi dastlabki o’zbek dramalaridan biridir, deyish mumkin. Birinchi pardadagi xos vazifasini ijro etuvchi umumiylar, sipohlar yallasi, soqchilar qo’shig’i, sahnaga, shuningdek, alohida-d

ovozi personajlarining olib kirilishi, ikkinchi pardada jarchilar va masxarabozlardan foydalanish, xalq obrazini ifodalovchi personajga murojaat etilishi va boshqalar shunday deyishga asos beradi. Qadimgi mumtoz yunon tragediyalaridagi bu xususiyatlar, mohiyat e’tibori bilan qaraganda, o’zbek dramaturgiyasida ilk bor qo’llanishidir.

Bunday xususiyatlar dramaturgiyamiz jahon dramaturgiyasidagi rang-barang, murakkab shakl va tuzilishlarni o’tgan asrning o’rtalaridayoq o’zlashtirish salohiyatiga ega bo’lgan san’atkorlarimiz bo’lganini ko’rsatadi.

Dramatik asarni she’riy shaklda yozish muallifdan katta poetik mahoratni talab etadi. Maqsud Shayxzodaning “Jaloliddin Manguberdi” she’riy dramasi ana shunday katta san’atkorlik bilan yozilgan poetik asardir.

Tayanch so’z va iboralar:

Dramaturg, Vatan ozodligi, mustaqillik, vatanparvarlik, tarixiy obraz, to’qima obraz, bosqinchchi, valiah, hokim, poetik asar, teranlik.

Savol va topshiriqlar:

1. “Jaloliddin Manguberdi” dramasida qaysi tarixiy davr aks ettirilgan?
2. Dramaga sho’ro davrida qanday munosabat bo’lgan?
3. Dramadagi qaysi qahramonlar tarixiy, qaysi qahramonlar badiiy to’qima ekanini bilasizmi?
4. Jaloliddinning qahramonligi va vatanparvarligi qaysi fazilatlarda ko’rinadi?

5. Jaloliddin va Chingizzon obrazlarini mustaqil ravishda qiyosiy tahlil qiling.

10-mavzu: HAMID OLIMJONNING HAYOTI VA IJODI

REJA:

BAYONI:

Hamid Olimjon 1909 yil 12 dekabrda Jizzax shaxrida dunyonga keldi. U to'rt yoshga to'lar-to'lmas, otasi Olimjon aka vafot etdi va bo'lajak shoir Azim bobo qo'lida tarbiya ko'rди. Azim bobo Jizzaxning xatli-savodli va obro'-etiborli kishilaridan bo'lib, Fozil Yo'ldosh o'g'li Xatirchidan Jizzaxlik do'st-yorlarini yo'qlab tushganida, uninng xonadonida xam bo'lar edi. Shunday paytlarda AbdulHamid bobosi pinjida o'tirib, navqiron baxshininng do'mbira jo'rligida aytngan dostonlarini jon qulog'i bilan tinnglar edi. Onasi Komila xola xam xalq ertak rivoyatlarininng kiroyi bilingicha bo'lgan. AbdulHamid uzun qish oqshomlarini uninng Yoriltosh, Oyngul va Baxtiyor, Toxir va Zuxralar xaqidangi sexrli ertaklarini tinnglab o'tkazgan. Keyinchalik shoir bolalik kezlarini xotirlab, «O't bog'langan qanotlar, Beqanot uchgan otlar», «So'ylaguvchi devorlar», «Bola bo'p qolngan chollar» ni xayoldan o'tkazar ekan, «Buvimninng xar qissasi, Xar bir qilngan xissasi fikrimni tortar edi» deb ilk o'sha adabiy manbani minnatdorchilik xissi bilan tilga olgan edi.

Hamid Olimjon sheriyatninng o'ta xalqchil oxang va rux kasb etishininng sababi xam shundadir.

1916 yil Jizzax qo'zg'aloni AbdulHamidni go'zal ertaklar olamidan yulqib olib, fojiali asrning o'tli nuqtalaridan biringa tashladi. Qo'zg'alonni bostirish uchun kelgan jazo otryadi axolininng kichik bir qismini qilichdan o'tkazib, qolgan qismini jazirama dahshatga xaydadi. Shaxarni to'pga tutib, shu jumladan AbdulHamid yashangan qo'zg'alonni xam er bilan baravar tekislab tashladi. Azim bobo bilan kenja farzandi Axmadjon aka esa o'rta Rusiya shaxarlariga mardikorlikka yuborildi.

Ko'p o'tmay, Fevral so'ng oktyabr to'ntarilishlari ro'y berdi. Shoirninng bobosi ham, amakisi ham mardikorlikdan qaytishdi. 1918 yilda esa Abdulyamid Narimanov nomidagi to'liqsiz o'rta maktabga kirdi. 1923 yilda uni tungatib, Samarqanddagi o'zbek bilim yurtida S. Ayniy, A. Shakuriy, Xoji Muin, mashxur arxeolong V. L. Vyatkin sinngari allomalar dars berar edilar. AbdulHamid ana shunday ijodiy muxitga tushgani uchun xam unda sher yozish mayli orta boshladi. U bilim yurtininng «Yosh kuch» devoriy gazetasi va «Uchqun» qo'lyozma jurnalida dastlabki sheri mashqlarini elon qilib, talabalar etiboringa tushdi.

Abdulhamid bilim yurtini bitirib, 1928 yilda O'zbekiston Davlat pedagongika akademiyasiga o'qishga kirganida, adabiyotga bo'lgan qiziqishi bir muncha taniqlashgan edi. Shuning uchun ham 1929 yili «Ko'klam» nomli dastlabki sherlar to'plamining nashr etilishi kutilmagan xodisa bo'lmadi. Pedakademiya domlalari S. Ayniy, A. Sa'diy, O. Sharafiddinov, A. Alaviy, G. Shengeliylar esa undagi baddiy did va istedodga sayqal berib, keyingi ijodiy o'sishiga mustaxkam zamin xozirladilar. Tirishqoq shogird o'z bilimni boyitish bilan birga badiiy ijod bilan xam muttasil shug'llanib, 1931 yilda «Tong

shabadasi» xikoyalar to'plamini, 1932 yilda esa «Olov sochlar» sheriylar kitobini elon qildi.

Hamid Olimjon sheriyat etagini ushlagan bu davrda Stalinning, bolsheviklar firqasining yakka xokimligiga asoslangan davlat tuzumi qaror topmoqda, bilim yurti va pedakademiyada berilngan tarbiya talabalarning shu tuzimga nisbatan sadoqatli bo'lishiga qaratilgan edi. Stalin chorizmni «xalqlar turmasi» deb atab, 1916 yil qo'zg'alonini shafqatsizlik bilan bostirgan chor xukumatiga nafrat uyg'otmoqchi va shu yo'l bilan ham qora kunda tug'ilganu shu on bo'g'ilgan AbdulHamidlarda umid va ishonch qozonmoqchi edi. Xalqni marifatli qilish bo'yicha ko'rigan bazi bir choralar yoshlarda yangi tuzumga xayrioxlik uyg'otdi. Vladimir Mayakovskiy, Nozim Xikmat singari shoirlarning inqilobiy shelari ularga bu borada madad berdi. Stalin va firqa bergen vadalgarda chipa-chin ishongan Hamid Olimjon sovetlar yurtininng baxtlar vodiysiga astoyidil ishondi. Romantik shoir 1932 yil nafaqat o'z ijodining, ayni paytda 30-yillar sheriyatining bayrog'i bo'lgan «Baxtlar vodiysi» sherini yaratib, «Payga» va «O'lim yovga!» to'plamlarini chop etdi.

Hamid Olimjon 1935 yili Zulfiyaga uylanadi.

30-yillarning ikkinchi pallasi shoir uchun yangi sinovlar va ijodiy yutuqlar davri bo'ldi. Qatiy ichki intizomga ega bo'lgan Hamid Olimjon qisqa vaqt orasida qalamini charxlabgina qolmay, ravon sheriylar uslubni xam shakllantirib oldi. Bu davrda u «Daryo kechasi» (1936), «Sherlar» (1937), «O'lka», «Oyngul va Baxtiyor» (1939) xamda «Baxt» (1940) sheriylarini bosamadan chiqardi.

1939 yil yanvarida u o'quv-pedangongika nashriyotiga ishga olindi, o'sha yilning noyabrida ulug' o'zbek shoiri Alisher Navoiyning 500 yilligi munosabati bilan tashkil etilngan Navoiy komitetining masul kotibi qilib belgilandi. 1939 yil 27 aprelda esa O'zbekiston yozuvchilarining 2 quriltoyida respublika yozuvchilar uyushmasi boshqaruvchining kotibi qilib saylandi.

O'zbek adabiyotining o'ttiz yoshli sardori bu masul lavozimda o'zining ajaoyib tashkilotchilik istedodini namoyish etdi. U ikkinchi jahon urushi yillarda O'zbekistonga ko'chirib keltirilgan yozuvchilar va olimlarni joylashtirish ularga moddiy yordam ko'rsatish, ijodiy quvvatlarini o'zbek adabiyoti manfaati yo'lida safarbar etishda ibratli ishlarni amalga oshirdi. Navoiy yubileyiga taraddud ko'rish, o'zbek adabiyoti namunalarini qardosh tillarga tarjima etish ishini yo'lga qo'ydi. Ayni paytda o'zi xam vatanparvarlik nurlari bilan sug'orilgan sherlar va balladalar, publisistik maqollar yozdi muqanna qo'zg'aloniga bag'ishlangan sheriylar fojia yaratdi.

Shoir avji ijodiy kuch ga to'lgan paytda-1944 yil 3 iyul kuni avtomobil xalokati natijasida vafot etdi. Uning adabiy merosi o'n jildlik «Mukammal asarlar to'plami»da to'la ravishda nashr etilgan.

2. Hamid Olimjon sherlarining g'oyaviy-baddiiy xususiyatlari.

Hamid Olimjon o'zining butun vujudi bilan o'z davrining farzandi va shu davr kuychisi. 30-yillarning o'rtalariga qadar bo'lgan shoir ijodida davlat raxbarlari tomonidan tanlangan shoirlar g'oyaviy «poydevor» vazifasini o'tadi.

Dastlab shoir bu poydevor ustida baddiyatning muxtasham ustunlarini o'rnatib, salabatlari imorat qurishni bilmadi. Davr shiorlari, davlat raxbarlarining chaqiriqlari, firqa Askar yosh shoirlarida bo'lganidek yalong'och bir shaklda ifoda etildi. Shoирninng "Temir qonun", "O'lka safarbar", "Mudofaa kunlarida", "Kadr", "Tarix ko'ranganmi?", "Nima biznga Amerika!" sherlarida kalondimog'lik, talimotni tushunmagan unga ko'r-ko'rona sajda qilmagan kishilarga nisbatan g'azab va nafrat. Xalqni sinfiy tabaqalarga bo'lish va ularning bir qismiga «dushman» tamg'asini bosish mayllari ustivorlik qildi. Ana shunday kayfiyatdagi sherlarning «qaymog'i» sifatida maydonga kelgan «O'lim yovga» publisistik dostonida esa 1929 yilda nohaq qamalngan va stalincha qatag'on yillarining O'zbekistondagi dastlabki qurbanlari Botu, Ramziy, Oltoy kabi shoirlarga lanat toshlari yog'dirildi.

Adolat xaqqi, shuni aytish kerakki, bu davrda yangi tuzumga, belgilab bergen rejalgarda, o'zbek yozuvchilari orasida Hamid Olimjon yolg'iz emas edi. Lekin xech kim ijodda Hamid Olimjondek samimiyyat va izchillik bilan yangi tuzumga xizmat qilmagan.

Keyingi yillarda malum bo'lishicha, urushga qadar bo'lgan birorta besh yillik rejalarini bajarilgan emas. Ammo rasmiy matbuot xar safar besh yillik rejalarining muddatidan oldin bajarilgani, mamlakatning yuksak taraqqiyot bosqichiga erishgani xaqida tinmay bong urgan. Hamid Olimjon singari yosh xayotni matbuot orqali biluvchi shoirlar esa bunga ishongan.

Hamid Olimjonning 30-yillar ijodida ustuvorlik qilgan romantik tasvir uslubi u tushib qolgan ana shu xayolparastlikning, shirin ro'yolarning samarasidir.

Shnday suratlarni quvib etdikki,
Shnday qadam tashlab chopib ketdikki,
Amerika xayol xam qilolmas uni.
Xar Ishim yurishim, turishim mening
Belgisi ertangi porloq baxtimning!

Shoir ijodida ramantik ko'tarinkilik ana shu sarob ishonchga asoslangan edi. Ammo u ijodiy tajriba orttirgan sayin bunday yalong'och shoirbozlikdan «davr g'oyalari» ni badiiy libosga o'rash sanatini engallab bordi va bu soxada kamolot ch o'qqisiga erishdi.

Hamid Olimjonni u yashagan zamon va makondan ajratib olish mumkin emas. Lekin, shu bilan birga uning sanatkori sifatida o'z davri xududlarini yorib chiqib, umuminsoniy g'oya va tuyg'ular tarannumiga kelganida xam befarq qarab bo'lmaydi. Hamid Olimjon XX asr o'zbek sheriysi Ch o'lpon va Oybekdan so'ng inson ruxiy olamini nafis bo'yoqlar bilan och ilshga katta etibor berdi. Uning 1936 yildan keyingi ijodida lirik qaxramonning ichki olami barcha go'zal jilvalari bilan aks etdi.

Hamid Olimjonning baxti sururidan mast bo'lgan lirik qaxramonni mustaqillik uchun kurashda o'z baxtini xam, sevgisini xam qurban qilishga tayyor. Zero, uning uchun shaxsiy farog'atdan ko'ra xalqning, yurtning taqdiri, istiqloli muximidir. Uning butun sheriyi ijodida olg'a surilgan g'oyalari shu nuqtaga kelib,

o'zaro tutashadi. Shoir go'zal insoniy tuyg'u va kechinmalarni tasvirlash jarayonida yuksak badiiyat davonlarini zabit etadi. Uning so'z va tasvir vositalaridan foydalanish sanati o'z kamoliga etar ekan, sherlari faqat musiqiy ravonlik va xalqchillik kasb etibgina qolmay, kishi ruxinga estetik tasir ko'rsatuvchi qudratga xam enga bo'ladi.

11-mavzu: HAMID OLIMJONNING “MUQANNA” DRAMASI

REJA:

1. Dramaning yozilish tarixi.
2. ”Muqanna” dramasida tarixiy haqiqatning ifodalanishi.
3. Asardagi Muqanna obrazi.
4. Muqanna va Guloyin o’rtasidagi munosabatlarning tasvirlanishi.
5. Dramaning badiiy qimmati.

BAYONI

Odatda “Muqanna”, “Jaloliddin Manguberdi” singari tragediyalarning ijodiy tarixi to’g’risida so’z borganda, ularning ikkinchi jahon urushi yillarida jang maydonlarida kurashayotgan va mehnat jabhalarida faoliyat olib borayotgan xalqni jasorat va qahramonlikka chorlash maqsadida, davrning ijtimoiy buyurtmasi sifatida yozilgani aytildi. Ammo Hamid Olimjon ijodining tadqiqotchilari bergen ma’lumotga ko’ra, shoir Muqanna qo’zholoniga bag’ishlangan sahna asarini yozishga 1937-yildayoq kirishgan va hatto o’sha yil asarning birinchi pardasini yozib tugatgan. To’g’ri, 1937-yilda shoir ustida ham qatag’on bulutlarining to’planishi bilan u asar ustidagi ishni to’xtatib qo’yan va 1942-yilning boshlarida asarga qayta kirishib, o’sha yilning 12-fevralida birinchi pardaning yangi nusxasini yozib tugatgan. 1942-yil 31-mayda esa asar ustidagi ish uzil-kesil yakunlangan.

Hamid Olimjonning “Muqanna” tragediyasini urush yillarida yozish undan o’n uch asr muqaddam bo’lib o’tgan xalq ozodlik harakatiga shu davrning “ko’z”i bilan qarashni, shu davrdagi siyosiy-ijtimoiy sharoitni, davr g’oyalari va ma’naviy ehtiyojlarni ‘tiborga olishnm talab etdi. Binobarin, shoir, birinchi navbatda, Vatan ozodligi yo’lida kurashgan va shu kurashda qurbon bo’lgan Muqanna va uning safdoshlari qahramonona obrazlarini yaratishni o’z oldiga maqsad qilib qo’ydi.

Hamid Olimjon tarixiy haqiqatdan kelib chiqib, asarga Muqannadan tashqari, uning safdoshlari – G’irdak, Bog’iy, Xishriy, Hakim, Kulartagin singari tarixiy shaxslar va shu bilan birga oddiy xalq ommasining Otash, Gulobod va Guloyin singari vakillarining to’qima obrazlarini ham olib kirgan. Bu har ikkala toifadagi obrazlar o’zaroaloqaga kirishib, muallifga tarixiy davr haqiqatini o’z badiiy niyati doirasida mujassamlantirish imkonini bergen.

Muqanna xalq zo’rlik bilan musulmon diniga o’tkazilayotgan bir paytda Muqannaning o’z maslakkoshlari bilan kelib, vatandoshlarni zulm va zo’ravonlikka qarshi kurashga undashi bilan tragediyaning tuguni boshlanadi. Va bu tugun rivojlanishi, ikki ijtimoiy kuch o’rtasidagi kurash o’t bo’lib olib ketadi.

Muqanna aksar tarixiy manbalarda soxta payg’ambar sifatida tasvirlangan. Narshaxiy singari tarixchilar o’zлари mansub bo’lgan ijtimoiy qatlarning dunyoqarashidan kelib chiqib, Muqannani qandaydir lo’ttiboz sifatida talqin etganlar. Holbuki, Muqanna qo’zg’oloni feodal jamiyatning turli-tuman qatlamlarini o’zida birlashtirgan ulkan xalq harakati edi. Bu harakat o’zidan yuz yil muqaddam O’rta Osiyo va Movarounnahr cho’llarida o’tkazilgan va mahalliy xalqning qoni bilan sug’orilib turgan islomning hali nimjon niholini tag-tomiri bilan sug’urib tashlashga oz qolgan. Milliy ozodlik kurashi bayrog’i ostida o’tgan

bu harakat arab bosqinchilari olib kelgan davlat tuzumini qariyb 15 yil mobaynida larzaga keltirib turgan.

Muqannaning asl ismi Hoshim ibn Hakim bo'lib, Muqanna uning laqabidir. "Niqobli kishi" ma'nosini anglatuvchi bu laqab, aftidan, unga xalq tomonidan berilgan. Muqanna marvlik bo'lib, otasi singari Abu Muslim huzurida sarxang (ofitser) bo'lib xizmat qilgan. Narshaxiyning aytishicha, u keng bilimli, turli fanlar va "sirli san'atlar"dan xabardor kishi bo'lgan. U o'z atrofiga xalq ommasini toplash va uning muhabbatini qozonish niyatida o'zini payg'ambar deb e'lon qilgan. Manbalarda aytishicha, Muqanna odamlarning: "Boshqalar faqat payg'ambarlik da'vosini qilgan edilar. Nega endi sen xudolik da'vosini ham qilayapsan?" degan savolga: "Boshqalar faqat vujuddan iborat edilar. Men esa boshdan-oyoq ruhdan iboratman va istagan qiyofada, hatto Odam Ato, Nuh, Ibrohim, Muso, Iso, Muhammad, Abu Muslim sifatida paydo bo'lishim mumkin", degan.

Muqanna xalq ommasiga qanday so'zlar bilan murojaat etmasin, uning maqsadi bitta g' yurtga bosib kelgan, o'z dinini zo'rlab o'tkazmoqchi bo'lgan bosqinchilarga qarshi kurash, xalq va mamlakatni qullikdan ozod etish. Hamid Olimjon nemis fashizmi sovetlar mamlakatiga hujum qilgan Ikkinci jahon urushi yillarida ana shu maqsadini badiiy mujassamlantirish uchun Muqanna qo'zg'oloni mavzusiga murojaat etgan.

Hamid Olimjon Guloyin siy whole="1" mosida siyosiy va mafkuraviy aqidalar to'riga ilinmagan, cho'ri bo'lsa ham o'zini erkin qushdek his etuvchi, pokiza, yorug' orzular va intilishlar bilan yashayotgan qiz obrazini yaratgan. Guloyin otasining:"Biz hali ham topinamiz otashga. Sen-chi, qizim?" degan savoliga javoban bunday so'zlarni aytadi:

...Shuncha yillar otashgaohga topindim
Va bilmadim, ilohim kim, tangrim kim?
Qayg'usi yo'q biror kunni ko'rmadim,
Biror soat men baxtiyor bo'lmadim.
Ixtiyorni bersang agar menga sen
Ozodlikka topinardim yolg'iz men.

Guloyin o'zidagi ana shu erksevarlik fazilati tufayli Muqanna siy whole="1" mosida nafaqat xaloskori, balki o'z orzularining ushalishiga yordam berajak yorqin siy whole="1" moni ham ko'radi, uni sevib qoladi va uning muhabbatini qozonadi.

Dramaturg Guloyin obrazini rivojlantira borar ekan, uning Battol va Feruz singari xoinlarni larzaga soluvchi qilich sohibi, mard va jasur ayol darajasiga ko'tarilganini ishonarli tasvirlaydi. Guloyin xoin qilichidan halok bo'ladi. Ammo uning qoni ozodlik yo'lida to'kilgan va boshqalarni kurashga yanada chorlagan hayotbaxsh qon edi. Dramaturg Komil Yashin o'sha yillarda "Muqanna" spektakliga yozgan taqrizida Guloyinni jahon adabiyotining Laurentsiya, Neston-Darijon obrazlariga qiyos qilgan ediki, bu tasodifiy emas.

"Muqanna" tragediyasi to'g'risida bahs borganda, uning nafaqat urush yillarida, balki sovet mafkurasi diniy e'tiqodiga qarshi o't ochgan davrlarda yozilganini unutmaslik lozim. Xuddi shu narsa asar qahramonlarining musulmon dini sha'niga aytgan so'zlarida o'z ifodasini topgan. Lekin bu qahramonlar

otashparatslar diniga mansub bo'lganlari uchun ularning Qur'on yoki islom dini sha'niga aytilgan so'zlarini muallif dunyoqarashining ifodasi sifatida qabul qilish to'g'ri bo'lmaydi. Zeroiki, dramaturg asarda Muqanna qo'zg'oloni misolida o'zbek xalqining uzoq asrlar mobaynida har qanday zulm va zo'ravonlikka, bosqinchilikka qarshi, erk va hurriyat uchun olib borgan qahramonona kurashini tasvirlashigina o'ziga maqsad qilib olgan.

Hamid Olimjon XX asr o'zbek adabiyoti taraqqiyotiga dastavval lirik shoir sifatida katta hissa qo'shdi. Uning urush yillarida yozgan ikki dramatik asari, ayniqsa, "Muqanna" tragediyasi o'zbek dramaturgiyasida katta voqeа bo'ldi. Bundan tashqari, u adabiyotshunos olim sifatida ham o'zbek xalq og'zaki ijodi, ham mumtoz o'zbek adabiyoti, ham XX asrning birinchi choragidagi o'zbek adabiyoti tarixini o'rganishga qaratilgan taddiqodlarni yaratdi. Uning bu sohadagi ishlari orasida Fozil Yo'ldosh og'zidan yozib olingan "Alpomish" dostonini nashrga tayyorlaganligi va Alisher Navoiy ijodini o'rganishga bag'ishlangan ilmiy maqolalari, ayniqsa, ahamiyatlidir. Shuningdek, Hamid Olimjon rus adabiyotining bir qator go'zal namunalarini o'zbek tiliga katta mahorat bilan tarjima qilib, ularni xalqimiz va madaniyatimizning qimmatbaho mulkiga aylantirdi.

Tayanch so'z va iboralar:

Dramaturgiya, tragediya, asar g'oyasi, tarixiy davr haqiqati, badiiy talqin, bosqinchchi, soxta payg'ambar, mahalliy xalq, dramatik vaziyat, siymo.

Savol va topshiriqlar:

1. "Muqanna" dramasida tarixiy haqiqat qanday ifodalangan?
2. Muqanna obrazi o'zbek yozuvchilarining o'tmis mavzusida yozgan asarlaridagi qanday qahramonlarni eslatadi?
3. Muqana va Guloyin o'rtasidagi munosabatlar haqida gapirib bering.
4. Ushbu asarning badiiy qimmati nimada?

12-mavzu: **MIRTEMIRNING HAYOTI VA IJODI.**
“SURAT” LIRIK QISSASI.

REJA:

1. Shoirning hayot va ijod yo’li.
2. Mirtemir – lirik shoir.
3. “Surat” lirik qissasining ijodiy tarixi.
4. Asardagi obrazlar.

BAYONI

Mirtemir 1910-yili, bug’doy o’rog’ida, Turkiston shahriga qarashili Iroq qishlog’ida dunyoga keldi. Otasi dehqon va chorvador, ona tomondan bobosining qo’lida xat-savod chiqardi. Keyin shu qishloqdagisiAsfandiyor degan “no’g’oy domla”ning mакtabida o’qidi. 11 yoshida Toshkentga kelib, Almaiy nomidagi ish maktabiga joylashdi. Oradan ikki yil o’tgach, Yangi shahardagi O’lka o’zbek bilim yurtiga o’qishga kirdi.

Mirtemir bilim yurtida o’qub yurgan kezlarida she’riyatga qiziqib, 1926-yilda yoshlар gazetasida “Tanburim tovushi” degan dastlabki she’rini e’lon qildi. 1928-yili esa uning nomini yoshlар orasida mashhur qilgan “Shu'lalar qo'ynida” degan ilk she’rlar to’plamnashr etildi.

Mirtemir 1929-yili bilim yurtini bitirib, Samarqanddagi Pedagogik akademiyasiga o’qishga kiradi. Ayni paytda u O’zbekiston Respublikasi Ijroya Qo’mitasi raisi Yo’ldosh Oxunboboyev bilan turli safarlarda birga bo’lib, uning nutq matnlarini yozib berishda ishtirok etadi. Ammo “Zafar” (1929), “Qaynashlar”, “Kommuna”, “Bong” (1932) singari to’plamlari ketma-ket nashr etilgan, she’riyat muxlislari o’rtasidagi shuhrati tobora ortib borayotgan Mirtemirni ko’ra olmagan ayrim shoir va tanqidchilar uning “feudal oila”da tug’ilgani, ocherklarida Cho’lpordan ko’chirmalar keltirgani va boshqalar haqida matbuotda “chirmanda chaladilar”. Hasadchilarning yosh shoirga qarshi boshlagan xurujlari natijasiz qolmaydi. NKVD xodimlari 1932-yil 7-avgust kuni 22 yashar Mirtemirni Samarqandda qamoqqa oladilar. Shoirni Y. Oxunboboyevning shaxsiy kotibligi ham NKVD changalidan saqlab qololmaydi.

Samarqandda qamoqqa olingan Mirtemir etap bilan Toshkentga yuboriladi. U Qo’yliqdagi mehnat-tuzatuv lagerida ekanligida jajji qizi ham, onasi ham vafot etadi. Mahbus 1934-yilning o’rtalarida Moskvadagi Dmitrov lageriga etap bilan yuboriladi va Moskva – Volga kanali qurilishida ishlaydi.

Yosh shoirning Sovet davlati oldida birorta aybi ham yo’q edi. Shuning uchun u 1935-yilning boshlarida afv etilib, ona yurtiga sog’-omon qaytadi. Lekin Mirtemir qalbiga yoshlik yillarida kelib sanchilgan tig’ shoirning butun hayotiga chuqur iz qoldirib ketadi.

Mirtemir 30-yillarning ikkinchi yarmidan boshlab sharoit taqozosi bilan ko’proq tarjima bilan shug’ullanadi hamda A.S.Pushkin va T.G.Shevchenko she’rlari, Sh.Rustavelining “Yo’lbars terisini yopingan pahlavon” dostonini va boshqa asarlarni o’zbek tiliga tarjima qiladi. Ayni paytda “Ajdar” (1935), “Dilkusho”, “Suv qizi” (1937), “Oysanamning to’yida” (1938), “Qo’zi” (1939) kabi dostonlarini yozadi.

Ikkinci jahon urushi yillarda Mirtemir O'zbekiston radio qo'mitasi (1941) va O'zbekiston Davlat nashriyotida (1942) muharrir, Opera va balet teatrida adabiy emakdosh (1943-44), 50-60-yillarda esa O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasda adabiy maslahatchi, Badiiy adabiyot nashriyotida muharrir vazifalarida xizmat qiladi.

Mirtemirning adabiy merosi she'riyat, dramaturgiya ("Birinchi prezident" pyesasi), publitsistik va adabiy-tanqidiy maqolalar hamda tarjima asarlarini o'z ichiga oladi. Mirtemir o'zbek adabiyoti taraqqiyotiga, birinchi navbatda, shoir sifatida katta hissa qo'shgan. Uning she'riy ijodi esa she'rlar, qo'shiqlar va dostonlardan iborat. Shu bilan birga, Mirtemir yuqorida tilga olingan tarjimalaridan tashqari, A.S.Pushkinning "Ruslan va Ludmila", M.Y.Lermontovning "Ismoilbek", "Savdogar Kalashnikov haqida qissa", N.A.Nekrasovning "Rusiyada kim yaxshi yashaydi?" dostonlari, Genrix Geyne, M.Gorkiy, Pablo Neruda, nozim Hikmat, Abay, Mahtumquli, Berdaq, Samad Vurg'un asarlari va "Manas" qirg'iz eposining 1-kitobini o'zbek tiliga mahorat bilan o'girib, adabiyotimiz xazinasini tarjima asarlar bilan boyitgan.

O'zbekiston xalq shoiri Mirtemirga vafotidan keyin 2002-yilda "Buyuk xizmatlari uchun" ordeni berilgan.

"Surat" lirk qissasi. Mirtemir doston janrida damarali ijod qildi. Bu dostonlar orasida xalq ertaklari motivlari asosida yozilganlari ham, zamonaviy mavzudagilari ham, shuningdek, "Farg'ona" singari lirk dostonlar ham bor.

Mirtemirning lirk doston janriga yaqin "Surat" deb atalgan yana bir asari borki, shoir bu asar janrini "Lirk qissa" deb belgilagan. Yana shuni aytish joizki, shoir bu asarning avtobiografik xarakterga ega ekanligini yashirish kaqsadida va yana bir tomoni, 1956-1957-yillarda yozilgani uchun uni shu davr ijodining porloq mahsuli – "Qoraqalpoq daftari" she'ri turkumiga kiritgan.

"Surat" bir necha lirk she'rlardan tarkib topgan. Bu she'rlari mustaqil she'r sifatida ham o'qish va ularda zavq-shavq olish mumkin. Ammo ayni paytda ular o'zaro yagona lirk sujet mehvariga terilgani uchun bizni bosh qahramonning mashaqqatli muhabbati taqdiri bilan tanishtiradi. Shu ma'noda shoir asar janrini lirk qissa deb to'g'ri belgilagan.

Qissada tasvirlanishicha, asarning bosh qahramoni Toshlon to'rt yillik (*Surat, surat, nega sen tilisiz? Seni asrab to'rt yil qo'ynimda seni kuta... Topinardim, o'pardim... essiz !*) jangda (*Gunohim ne? Jangda bo'lganim, qon kechganim, ming bor o'lganim?*), demak, Ikkinci jahon urushi frontlarida jang qilgan paytda uning halok bo'lganligi haqida xabar tarqaladi. Shundan keyin Toshlonning sevimli yori undan umud uzib, boshqa bir kimsaga turmushga chiqadi. Urushdan osmon-eson qaytgan Toshlon bu xoinlikka duch kelib, falakning adolatsizligidan eziladi, iztirob chekadi.

Oradan yillar o'tib, bevafo yor tufayli qalbdan oqqan jarohat qonlari to'xtaydi. Yurak yaralari hayotning boshqa voqealari ta'sirida malham topadi. Ammo ittifoqqa chiqib qolgan bevafo yorning surati Toshlon qalbidagi eski jarohatni tag'in yangilab yuboradi. Lirk qissa Toshlon hayotining xuddi shu soniyadan boshlanadi.

Mirtemir hayotidan yaxshi xabardor bo'lмаган айрим адабиёт шинавандалири лирік кісса sujetidagi ana шу нұқтадан noto'g'ri xulosa чиқарып, shoirning 1941-1945-йылар urushida ishtirok etган, deb o'yланған va шу taxmin asosida qissada tasvirlangan voqeanning uning o'ziga nisbat bergen holat ong bo'lмаган. Hozirgi kitobxon esa bu asarda Ikkinci jahon urushida ishtirok etган va asarda Toshlon ismi bilan harakat qilgan sobiq jangchining ruhiy hayoti tasvirlangan, deb o'ylashi mumkin.

Yuqorida aytganimizdek, Mirtemir 22 yoshida qataq'onning achchiq tuzini yalagan va bu dahshatli voqeа shoirning butun hayotida chuqur iz qoldirgan. Ushbu lirik qissada shoir o'z hayoti lavhalarini tasvir etган, ammo u o'zdardini doston qiladigan kishilar qavmidan bo'lмагани учун ruhiy izzirobi bilan bog'liq voqealari qoraqalpoq yigitи Toshlon obrazi orqali aks ettirgan:

Gunohim ne? Jangda bo'lгanim,
Qon kechganim, yuz bor o'lгanim?
Diydoringni unutolmayin,
O'limlardan hatlab kelganim?

Bu satrlarda shoirning Moskva-Volga kanali qurilishida kechgan azobli hayoti va o'limlarni hatlan kelgani o'z ifodasini topgan.

Shunday qilib, Toshlon – bu Mirtemirning o'zi. Ya'ni shoir ushbu asarda Toshlon nomi bilan harakat qilmoqda.

Toshlon eski qog'oz, hujjat va rasmlar orasidan ittifoqqa sobiq yorning suratini topib oladi. Uning xayolida bu bevafo yor bilan ilk uchrashuvlar, u bilan kechgan baxtli daqiqalar birma-bir gavdalananadi:

Sen kelgin tong chog'ida,
Sen kelgin naq tong misol.
Tong balqib yonog'ingda,
Ko'zlarin o'ynata ol!...

Sen kel tush paytida ham,
Daryoda etgin misol.
Sochlari to'zg'it bir dam,
Dilni ham qo'zg'ata ol!...

Mirtemirning, demak, Toshlonning yori mashhur raqqosa bo'lган. Shoir uni yod etganida qo'shiq va radslar olamida kechgan oqshomlarning xotiraga kelishi tabiiy. Shuning uchun ham bevafo yor Toshlon xotirasida jonlanar ekan, shoir she'riy nutqda qo'shiq va raqlarning o'ynoqi ritmlaridan mohirlik bilan foydalananadi. Toshlon faqat shu syrat orqali emas, balki sobiq raqqosa xotinini sahnada ko'radi, u bilan yuzma-yuz keladi. Hatto uning mehrli munosabatini sezadi. Ammo...

Shunday paytlarda uning ko'nglidan turli ziddiyatli tuyg'ular o'tadi:

Esiz, ayoz tunlar, uyqusiz tunlar!
Jang va burch... Yor hajri... Qatma-qat jafo.
Nahot men seni deb bo'ldim tutunlar?
Nahot shunday dilbar beburd, bevafo?..

Toshlon (Mirtemir) shu vaqtida respublikaning mashhur siymolaridan biri. Hurmat va izzat og'ushida.

Sobiq yor endi unga sirli-sinoatli xatlar yozadi:

Xating, jahon, obdon beta'sir,
Uzilgan ip nechuk bog'lanur?
O'zing, axir, saqlayapsan sir,
O'z aybingdan qalbing dog'lanur...

Bazmlarning guli bo'lganing –
Yolg'on bo'lsa, boq-chi ko'zimga.
Maqtovlarning quli bo'lganing –
Yolg'ol bo'lsa, ayt-chi o'zimga!

Asar ana shunday dramatic voqealarning lirik ifodasi, Toshlon ruhiy hayotining kundaligi sifatid yozilgan.

Demak, asarda ikki qahramon – Toshlon va Oysuluv obrazlari yaratilgan. Asarda tasvir etilgan voqealar Toshlon tilidan bayon etilgani uchun biz bosh qahramon obrazi mohiyatini uning ruhida kechgan o'zgarishlar, jarayonlar tasviri orqali idrok etamiz. Bu ruhiy o'zgarish va jarayonlar esa uning nafaqat jang-u jadallarda qon kechgan, balki muhabbat foyialari ham boshidan kechirgan, ammo hecha narsaga qaramay, yuksak insoniy fazilatlarini saqlab qolgan olivjanob inson sifatida gavdalanadi.

Endi Oysuluv obraziga kelsak...

Lirik qissa davomida biz Oysuluvning bevafo ayol sifatidagi qiyofasi bilangina emas, ayni paytda Toshlon muhabbatini qozongan ayol sifatida ham idrok etamiz. Ehtimol, Toshlonning qalbida hali ham o'sha muhabbat cho'g'i so'nmagandir. U go'zal ayol...

Mirtemir uning go'zal qiyofasini Toshlon nigohi orqali tasvirlab, yozadi:

Tasviringga no'noqman, nochor...
Menga qoldi surating yodgor...
O'xshashingni topolmayman hech
Bu malohat faqat senda bor.

Hammasidan kulishing yaxshi,
Dilkash, munis turishing yaxshi.
Ko'kragimga boshingni qo'yib,
Taslim bo'lib turishing yaxshi.

Lirik qissa ana shunday baland pardada aytilgan, suratdagi sohibjamolning siyimosi – tashqi va ichki go'zalligi o'tli bo'yoqlar bilan chizilgan, Leonardo da Vinchingin sehrli mo'yqalamiga mansub "Jokonda" bilangina raqobatda bo'la oluvchi ayol surati Oysuluvga, balki, umuman, o'zbek ayoliga qasida o'laroq jaranglaydi.

Shoir o'z hayotining achchiq xotiralardan iborat sahifasi asosida yozilgan bu asarda birorta nola, o'kinish, ranjish, la'nat o'qish kabi hollarning yo'qligi, aksincha, unda tiniq va toza insoniy tuyg'ular tarannum etilgani muallif qalbining

ulug'ligidan, Mirtemirning inson sifatidagi go'zalligi va oliyjanobligidan darak beradi.

13-mavzu: ODIL YOQUBOVNING HAYOTI VA ADABIY FAOLIYATI. “KO’HNA DUNYO” ROMANI.

Odil Yoqubov tabiatan faol, jamoatchi shaxs. U jamoat ishlariga hayotini tikka, shu yo’lda qurban ota farzandi. Bolalikdanoq 30-yillarning talotumlari, so’ng urush davri suronlari qo’ynida, odamlar orasida mashaqqatli mehnat jabhalarida toblangan, faqat oilaviy hayotdagi ko’rgiliklar emas, el-yurt tashvishlari bilan yonib yashashga o’rgangan. Ikkinci jahon urushining oxirgi yillarida yoshiga bir yosh qo’shib, o’z arizasiga ko’ra armiya xizmatiga kirim, Uzoq Sharqlardagi janglarda ishtirok etgan; uning talabalik yillari, turli tahririyatlardagi xizmatlari, “Literaturnaya gazeta”dagi muxbirlik, “O’zbekiston adabiyoti va san’ati”ga bos muharrirlik, Yozuvchilar uyushmasiga rahbarlik, sobiq Ittifoq Oliy Sovetining deputati sifatida jo’shqin, fidokoronafaoliyati bilan el-yurtda katta shuhrat qozongan. Hozir keksalik chog’ida ham Vazirlar Mahkamasi qoshidagi Respublika atamashunoslik qo’mitasi raisi, Markaziy Osiyo xalqlari madaniyati assambleyasingning birinchi vitse-prezidentidek mas’uliyati va sharaflı vazifalarni ado etib kelayotir.

Hayotda yonib yashash, yonib ijod qilish – adibning bosh shiori. Yonib yashagan odamlar – asarlarining bosh qahramoni. Uni elga tanitgan “Muqaddas”, “Er boshiga ish tushsa”, “Izlayman”, “Diyonat”, “Oqqushlar, oppoq qushlar”, “Adolat manzili”, “Ulug’bek xazinasi”, “Ko’hna dunyo”, “Bir koshona sirlari” asarlari qahramonlari olovqalb odamlardir, ular bamisol ko’z oldingizza yonib, o’zgalarni kuydirib, yondirib ko’ngil o’kinchlari, armonlari, faryodlari bilan o’quvchi-tomoshabin qalbiga o’t soluvchi otash, taftiga dosh berish mushkul alanganing o’zginasidir.

“Ko’hna dunyo” romani. Odil Yoqubovga eng katta shuhrat keltirgan asarlar tarixiy romanlari – “Ulug’bek xazinasi” bilan “Ko’hna dunyo” bo’ladi. Adabiy tanqidchilikning bahosiga ko’ra “Odil Yoqubovning “Ko’hna dunyo” romanining markazida Ibn Sino hamda Beruniy taqdirlari, ular yashagan davri ruradi. Muallifning xulosalari va umumlashmalari keng, shuning uchun tarixiy materialga ajib aktual ma’no bag’ishlaydi. Zamonlar osha qilingan sayohat teran falsafiy umumlashmalar chiqarishga imkon beradi. Romanda tasvirlangan barcha voqealar hujjatlar bilan cheklab qo’yilmagan. Odil Yoqubov tarixni xuddi ko’rib turadi, tarix bilan bahslashadi, zamondoshlarga uzoq o’tmishdoshlarining tajribalaridan guvohlik berayotganday bo’ladi. U tarixga bugungi nuqtayi nazaridan qaraydi”.

Bu so’zlarda “Ko’hna dunyo” romanining tub mohiyati ochib berilgan. Darhaqiqat, bu roman, avvalo, ulug’ allomalar Ibn Sino va Beruniy taqdiri, ular yashagan davr haqida babs etadi. Ammo u bizdagi mavjud tarixiy-biografik romanlardan, jumladan, “Navoiy”, “Yulduzli tunlar” poetikasidan farq qiladi. Xuddi avvalgi tarixiy romani “Ulug’bek xazinasi”da bo’lgani kabi bu yerda ham qahramonlari hayotini xronologik tarzda hikoya qilish yo’lidan bormaydi, ikkala alloma hayotidagi jiddiy bir palla – bor-yo’g’i bir oydan ortiq davr hodisalarini qalamga oladi. Qahramonlar hayotidagi bu palla shunday bir dovonki, bu dovondan ularning butun bosib o’tgan yo’li, o’tmish va kelajagi yaqqol ko’rinadi. Voqealar sodir bo’lgan maskan shunday bir bekatki, bu bekatda xilma-xil odmlar

to'qnash keladilar, bu yerda umr bo'yи davom etgan ziddiyat, mojarolar muayyan intihosiga yetadi, dillarda armon bo'lib yotgan dard-u hasratlar to'kib solinadi. sir-u asrorlar oshkor bo'ladi, umrlar sarhisob etiladi, muallif personajlarga qo'shilib, hayot jumboqlari ustida qizg'in bahslar olib boradi.

Romanga asos qilib olingen hodisa – umr bo'yи Sulton Mahmud G'aznaviyni xushlamagan, sulton ta'qibidan olislarda yurgan Ibn Sinoning pirovardida uning huzuriga kelishi, yigirma yil judolikdan so'ng G'aznad Beruniy bilan diydorlashuvi voqeasi hayotda bo'lgan-bo'limgani ma'lum emas. Biroq yozuvchi fantaziyasining mahsuli bo'l mish bu hodisalar badiiy haqiqatning go'zal namunasi, noyob badiiy modeli darajasiga ko'tarilgan. Qarang, ulug' alloma, bir tomoni zo'rlik, qolaversa, tabiblik buchi taqozosi bilan keksalik chog'ida, xasta holiday ne-ne mashaqqatlar bilan kecha-kunduz yo'l yurib, aziz va mag'rur boshini egib ma'naviy raqibi – mustabid hukmdor huzuriga uni davolash uchun keladi. Ammo bu yerda uning nafsoniyati oyoqosti qilinadi. Saroyd allaqachon Ibn Sino niqobi ostida soxta, firibgar hakim paydo bo'lgan va hiyla-nayranglar orqali hukmdor e'tiborini qozongan. Sulton shu darajaga tushib qolganki, chin Ibn Sino bilan soxta hakimni bir-biridan farqlay olmaydi, firibgarni boshga ko'tarib, chin hakim-u davronni tahqirlab saroydan haydaydi.

"Ko'hna dunyo"даги бу sujet katta ramziy – umumlashma xususiyatга ega. Haqiqiqy iste'dod sohiblar, chin zahmatkash daholar bu yoqd qolib, xor-u zor bo'lib, soxta, firibgar "ijodkor"larning obro' e'tibor qozonishi hamma davrlarga, ayniqsa, mustabit hukmronlar siyosatiga xos tarixning ajib bir sirli jumbog'идир. Roman ana shu sirli jumboq ustida istirob bilan o'yashga, bahsga undaydi sizni.

Ro'y bergan adolatsizlik ikki buyuk allomada ikki xil taassurot qoldiradi. Charxi kajraftorining xilma-xil o'yinlarini, jabr-u sitamlarini ko'p ko'rgan Ibn Sino bu telba dunyoning mudhish nayranglariga go'yo beparvodek qaraydi. Beruniy esa g'azab, afsus nadomatlardan o'zini qo'yarga joy topolmaydi. Bu xildagi ziddiyatlar holat ham hodisaning dramasini yanada kekinlashtiradi, babs ruhini kuchaytiradi.

Ibn Sino bilan ustoz Beruniyning G'aznadagi uchrashuvi, Beruniy xonardonidagi muloqotlar, ko'ngil rozlari, ilm-fan, tabiat, koinot va jamiyat haqidagi bahslar ifodasi romanning eng jozibali, huzurbaxsh sahifalarini tashkil etadi. Bir vaqtlar ustoz Beruniy bilan shogird Ibn Sino orasida jiddiy ilmiy tortishuvlar bo'lgan, ustoz shogirdning ayrim qarashlarini keskin tanqid ostiga olgan, bunda ba'zan adolatsizliklarga ham yo'l qo'ygan... mana endi o'sha bahslarga yakun yasash, oydinlik kiritish ko'ngildagi g'uborlarni ko'tarish, umuman ikki alloma hayotida tutgan yo'l, umr saboqlarini sarhisob etish, qarashlarni muvofiqlashtirish payti keladi. Shunisi muhimki, ikki alloma arasida qizg'in munozaralar, tanlangan yo'llarda, qarashlarda ayrim farqlar yuz bergen bo'lishiga qaramay ular aslida maslakdagi shaxs-siymonlardir. Asarni o'qiganda siz buni butun qalbingiz bilan his etib turasiz. Garchi g'aznadagi uchrashuv yozuvchi ijodi fantaziyasining samarasini bo'lsa-da, tarixiy haqiqatda mosdir, chunki ikki buyuk alloma ilmiy ijodiy merosining tarixiy taqdiri, ular orasidagi mushtarakliklar bu haqiqatni to'la tasdiqlaydi.

Beruniy taqdirining romandagi talqini ham g'oyat ibratlari. Bu olim hayoti nisbatan osoyishtaroq kechgan. U uzoq vaqt G'aznaviyalar saroyida muqim turib, ilm-fan bilan mashg'ul bo'lган. Ilm manfaatini deb shaxsiy mayliga zid o'laroq, saltanat bilan murosaga brogan. Shunisi xarakterliki, adib nisbattan osoyishda kechgan bu alloma umrining ichki dramasi, fojiasini butun keskinligi bilan kitobxonaga yetkazadi. Avvalo, ulug' maqsadni deb uzoq yillar shaxsiy maylga zid yo'l tutib yashashning o'zi ulkan fojia. Buyuk gumanist mustabid Sultonning ko'padolatsizliklarini o'z ko'zi bilan ko'rib turadi, u shohning Hindiston yurishlarida qatnashgan, bu o'lkadagi mislsiz qirg'in, zulmlarning bevosita shohidi bo'lган... Bularni eslaganda Beruniy adadsiz iztiroblar ichida qovriladi. Buning ustiga barcha Beruniy hukmdor bilan muayyan murosaga brogan bo'lsa-da, baribir har qadamda saltanatdan jabr ko'radi – uning eng oddiy so'rovlari ham saroyda javobsiz qoladi, yaqin kishilarini himoya etolmay qiynaladi, firibgar soxta hakimning obro'-e'tibor topishi, hakim-u davron Ibn Sinoning tahqirlanishi – bundayadolatsizlikning guvohi bo'lish Beruniy uchun cheksiz kulfat, alam-iztirob.

Romanda saroy muhiti, saltanat ichidagi ziddiyatlar bilan barobar sulton Mahmud G'aznaviy ruhiy dramasi ifodasi ham keng o'rinni olgan. Romanda tarixga sinfiy yondashish talabi ustuvor bo'lган, jahongir shoh-u sultonlar haqida ijobjiy gap aytish man etilgan, jumladan, sulton Mahmud G'aznaviyga salbiy musosabat avj pallaga ko'tarilgan kezlarda dunyoga kelgani tufayli, bu obraz talqinida davr ruhi asoratlari ma'lum darajada o'z muhrini qoldirgan. Asar muallifi sulton Mahmud G'aznaviyni ko'proq mustabit hukumdar sifatida ko'rsatishga jazm etadi; sultonning ezgu ishlari qurgan qasrlari, yaratgan go'zallikda benazir bog'lari, barpo qilgan machit va madrasalari, ilm-fan kishilariga qilgan sahovatlarini, janglardagi shijoati, mardligi, tantiligini ham e'tirof etgan holda, uning ahyoti yo'l qo'ygan xatolari,adolatsizliklari, gunohlari uchun umr so'nggida chekkan ruhiy qynoqlari ifodasiga kengroq o'rinni beriladi.

Asarda G'aznavyning biz keskin ruhiy istiroblar iskanjasida uchratamiz. Sulton umrining oxirgi damlari, u og'ir, davosiz dardga mutbalo. Bir tomondan dardiga davo istaydi, ikkinchi tomondan, o'lim haq, foni dunyodan ketish oldida umri davomida qilgan gunohlarini eslab eziladi, imkon qadar gunohlardan forig' bo'lishga ilttiladi, jabrdiydalar ko'nglini olloh payiga tushadi. Biroq sultonning bu ezgu niyat yo'lidagi xatti-harakatlari yangidan-yangi ko'ngilsizliklar, ruhiy istiroblar keltiradi, eng yomoni, sulton o'z qo'li bilan yaratgan hokimlik tartiboti oldida o'z ojiz qoladi, u xayrli ishlar qilmoqchi bo'lganida saroydagisi, toj-taxt tevaragidagi muhit bunga imkon bermaydi.

"Ko'hna dunyo" milliy roman chiligidan poetikasini muhit yangi xususiyatlari bilan boyitadi. Bu roman yuqorida aytiganidek, boshdan oyoq munozara-bahs ruhi bilan yo'g'rildi. Avvalo, roman uchun tanlangan hayotiy material, badiiy sujet – vaziyatning o'zi jumboq xarakteriga ega, chin alloma Ibn Sino bu yoqda qolib soxta tabib, firibgarning obro'-e'tibor qozonishi, "taqdiri azalning bu ajib jumbog'i" kitobxonni bahs-munozaraga chirlaydi, bu hodisa esa, o'z navbatida, xilma-xil jumboqlarni keltirib chiqaraveradi, asardagi deyarli barcha personajlar xarakteri, qismati, ular bilan bog'liq epizodlar jumboq qusini oladi. Bu hol shunchaki hodisa va xarakterlarni qiziqarli, sirli-sehrli bo'lishi uchungina

xizmat etmaydi. Yozuvchi asarda ayni o'sha jumboqlar sababini tahlil etish yo'lidan boradi. Ular ustida jiddiy va qizig'in bahs yuritadi, natijada o'sha sirli hodisalarning, xarakterlarning asl ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy-axloqiy mohiyati ko'z oldingizda namoyon bo'ladi.

"Ko'hna dunyo"dagi hodis va qahramonlarga xilma-xil tomondna yondashish xarakterli. Asarda qalamga olingan hodisa va xarakterlar jumboqli bo'lish bilan barobar ziddiyatlidir. Bu ziddiyatlarning ko'rinish turlari ham rang-barang. Bu hol romandagi bahslar olamini g'oyat kengaytiradi.

Roman personajlari hayotidagi mavqeい, maslak-e'tiqodiga ko'ra ikki guruhga ajraladilar. Bir tomondan hukmdorlar, sultanatga xizmat etuvchi, o'z shaxsiy manfaati yo'lida hech narsadan qaytmaydigan xudbin, yovuz, munofiq, firibgarlar; ular har bob bilan ijtimoiy-ma'naviy taraqqiyotga to'sqinlik qiladilar, haqiqatni oyoqosti etadilar, mehnatkash xalq vakillariga zug'um, zulm o'tkazadilar. Ayni paytda o'sha "maslaksoshlar" – sulton Mahmud, amir Ma'sud, Xatlibegin, Abdul Hasanak, Ali G'arib, Piri Bukriy, Ibn Shahvoniylar orasida murosasiz ziddiyat, olishuv to'qnashuvlar ketadi... Ikkinchi tomondan ijtimoiy taraqqiyot yo'lida turgan, sultanatdan jafo ko'rgan kishilarning sultanatga cheksiz nafratli, isyoni va unga qarshi goh pinhona, goh oshkora kurashi... Shu bilan birga muallif mana shu maslakdoshlar qarashlaridagi muayyan tafovutlarga ham e'tiborni tortadi. Chunonchi, ulug' alloma Ibn Sino bilan Beruniy oralarida qizg'in munozaralar bo'lib o'tadi, el-yurt, adolat g'amida yurgan Ibn Sino adolat uchun kurashga otlangan Imom Ismoil maslagini qabul qila olmaydi.

Yozuvchining mahorati, ayniqsa personajlarning ruhiy olami, qalb bahsini bera olishda yorqin ko'rindi. Asarlardagi deyarli har bir personaj qalbida keskin drama kechadi, ularning har biri o'zi bilan o'zi olishadi. Har bir qalbning dramasi, bahsi o'ziga xos, ifoda tarси betakoror. Sulton Mahmudning biz vasvassa-yu tahlika, pushaymonlar iskanjasida ko'rsak, Piri Bukriyning hasad, alam-o'kinchlar olovida yonayotgan holatlarda uchratamiz; amir Ma'sud, Xatlibegin, Ibn Hasanak, Ali G'ariblarning ham alam iztiroblardan, hattoki goho firigar Ibn Shahvoniyning tavba-tazarrusidan ogoh bo'lamiz; Malikul Sharob, Nargizabonu, Bobo Xurmolarni qalb faryodi o'quvchini larzaga soladi, ulug' allomalar – Ibn Sino bilan Beruniylarning dil rozilari, alamlı o'ylari, qalb tug'yoni, isyoni romandagi tasvirning eng shiddatli, baland pardalrini tashkil etadi. "Ko'hna dunyo"da ham biz personajlarni birinchi galda qalb bahsi, nidosi, tug'yoni orqali to'laroq bilib olamiz. Personajlarning qalb bahsi, nidosi ayni paytda ularning hayot falsafasi, haqiqati, konsepsiysi hamdir. Personajlar qalb dramasi orqali o'zlariga va hayotga baho beradilar. Shu tariqa romandagi har bir yetakchi personaj mustaqil, muayyan shaklga tushgan konseptual ohangdir; bu ovozlar esa rang-barangdir.

To'g'ri, muallif ayrim personajlar, masalan, Ibn Shahvoniy, Piri Bukriylarning tashqi qiyofasi, xatti-harakatlarini ham batafsil ta'rif-tavsiif etadi, xarakterlar orasidagi to'qnashuvlarni ham ancha keng yoritadi, lekin baribir romanda qahramonlarning qalb bahsi, dramasi nidosi – ohangi orqali namoyon etish yetakchilik qiladi.

Romanda personajlar ovozidan boshqa hikoyachi shaxs sadolari ham mavjud. Asar voqealari, asosan, ikki shaxs – muallif va Abu Ubayd al-Juzjoniy

tilidan hikoya qilinadi. Ibn Sino bilan bog'liq voqealar ko'proq Juzjoniy xotiralari tarzida, qolgan voqealar muallif nigohi orqali beriladi. Bu ikki hikoyachi shaxsning ifoda usuli, ohangi bir-biridan farqlanadi; Juzjoniy bayonida xolis – obyektivlik hukmronlik qilsa, muallif ifodasida voqealarga faol munosabat, dadil aralashish ustun. Go'yo personajlar qalbida, ruhiyatida boshlangan bahs-munozara muallif qalbida davom etadi, aniqrog'i muallif personajlar qalbida kechgan bahslar bilan bahsga kirishadi, ularga o'z munosabatini tayin etadi, natijada mavjud bahslar dramasi yanada qizg'inroq, shiddatliroq tus oladi.

Shu tariqa Odil Yoqubov "Ko'hna dunyo" romanida tarixiy haqiqatni, tarixiy shaxslar taqdirini, davr dramasi, davrning ko'pqirrali ziddiyatlarini, o'tmish saboqlarini yangicha, ta'sirchan ochishga, badiiy inkishof etishga muvofiq bo'lган.

14-mavzu: PIRIMQUL QODIROVNING HAYOTI VA IJODI

Pirimqul Qodirov o'zbek adaboyotiga XX asrning o'rtalarida kirib kelgan yangi avlodning atoqli vakilidir. Bo'lajak adib 1928-yil 25-oktabrda tug'ilgan.

Halol cho'ponlikdan suruv-suruv qo'yilar egasiga aylangan badavlat Qodir aka oilasi sho'ro tuzumi tomonidan boy-zodagonlikda ayblanib, jo'jabirday farzandlari bilan Tojikistonning Shahristonidagi Kengko'ldan O'zbekistonning Xovos tumanidagi Iskandar qishlog'iga badarg'a qilinadi. Buadolatsizlik, uqubatlar Pirimqulning bolaligidan hayotga tiyrak ko'z, sinchkov nazar bilan qarashga o'rgatdi.

Maktabda a'lo baholarga o'qidi. Toshkent Davlat universitetining sharqshunoslik fakultetida tahsil oldi. Moskva aspiranturasini tugatib, Abdulla Qahhor ijodi yuzasidan dissertatsiya yoqladi va fan nomzodi bo'ldi.

Bu vaqtga kelib u el nazariga tushgan adib edi. Pirimqul Qodirov badiiy va ilmiy ijodni birga qo'shib olib bordi. O'zbek realistik prozasidagi badiiy til jozibasi, uning xalq tili bilan aloqalari masalasiga bag'ishlangan tadqiqotlar e'lon qildi. Tashkilotchi, olim, jamoat va arbob sifatida Moskvadagi yozuvchilar uyushmasida, Respublika Fanlar akademiyasining Til va adabiyot institutida va mustaqillik davriga kelib, mamlakat Oliy Majlisida mas'ul lavozimlarda ishladi.

Badiiy tarjima Pirimqul Qodirov mahorati shakllanishida muhim rol o'ynaydi. U rus adiblari Tolstoyning "Kazaklar", K.Fedinning "Ilk sevinchlar", turkman yozuvchisi X.Deryayevning "Qismat" romanlarini o'zbek tiliga o'girdi. Adabiyotimizni rivojlantirishdagi katta xizmatlari uchun "O'zbekiston xalq yozuvchisi" yuksak unvoniga sazovor bo'ldi.

P.Qodirov xassos, nozikta'b, o'ziga xos yozuvchi. Uning asarlaridagi yetakchi xususiyatlar so'zdagi hissiyot tiniqligida, asar hujayralaridagi uyg'unlik va yaxlitlikda, qahramonlar va muallif tilining musiqiy ranginligida, fikrlash madaniyatidagi jozibada ko'zga tashlanadi.

"Yulduzli tunlar" romani. Asar nainki adib ijodi, balki, umuman, XX asr o'zbek adabiyoti tarixida muhim o'rinn tutadi. Uning chop etilib, o'quvchilar qo'liga tegish tarixi ham o'ziga xosdir. Sho'ro zamonida o'zbek adabiyotidagi buyuk tarixiy siymolarga bag'ishlangan birorta asarning qismati oson kechmadi. Bunga "Abulfayzxon", "Muqanna", "Navoi", "Mirzo Ulug'bek", "Ko'hna dunyo" singari asarlar misoldir. "Yulduzli tunlar" ham bundan mustasno emas.

Sho'rolar bunday asarlar xalqning ko'zini ochadi, isyonkor ruhni charxlaydi, ulug' ota-bobolar orqali buyuk o'tmishta, ma'naviy qudrat an'analariga intilish va sadoqatni kuchaytiradi, deb qo'rqlilar va yanglishmadilar. Bunday asarlar mohiyat e'tibori bilan o'zlikni anglashga chorlashi, xalqni zimdan mustaqillikka tayyorlashi mumkin.

"Yulduzli tunlar" ham aslida shunday asar edi. Shu bois, roman bir necha yil davomida ne-ne azob-uqubatlar bilan yozilganiga qaramay, olti-yetti yil chop etilmay yotdi. Nihoyat bosilib chiqdi (1978), hatto O'zbekiston Davlat mukofotiga sazovor bo'ldi (1981). Lekin ko'p o'tmay asar va yozuvchi boshiga ko'p og'ir kunlar tushdi. Roman matbuotda feodalizmni targ'ib qiluvchi asar sifatida qoralandi. Muallifga millatchi, burjua yozuvchisi deb tuhmat qilindi.

Yangi zamon, mustaqillik adibni ham. Romanni ham xalqqa qaytardi.”Yulduzli tunlar” shoh, sarkarda, shoir-benazir inson Zahiriddin Muhammad Boburning yorqin siymosi mahorat bilan aks ettirilgan to’laqonli va sermiqyos asardir badiiy asardir.

Bu asargacha yozuvchi, asosan, o’z zamondoshlari va zamonasi muammolariga bag’ishlangan asarlar yozdi. “Yulduzli tunlar”da esa, adib ilk bor tarixiy mavzuga murojaat etdi, buyuk tarixiy shaxs obrazini yaratishga kirishdi. Gap mavzu va qahramonning tarixiyligida emas. Asosiysi, jahon tarixi, xususan, O’rta Osiyo va Hindiston tarixida o’chmas iz qoldirgan, markazlashgan davlat tuzib, ko’pdan ko’p xalqlarni qirg’inbarot urushlardan saqlab qolgan, murakkab qismatlari podshoh, ne-ne jang-u jadallarda mahorat va jasorat ko’rsatgan sarkarda, she’rlaridagi har bir satrda o’z ichki dunyosi, dono porloq qiyofasi porlab turgan buyuk shoir, har bir so’zidan tarix nafasi keluvchi “Boburnoma” muallifi hamda dilbar tabiat siy whole ibu darajada haqqoniylar, teran gavdalantirilganroman shu vaqtgacha o’zbek adabiyotida ham, jahon adabiyotida yaratilmagan edi.

Jahon tarixi badiiy adabiyotida Bobur haqida to’g’ri fikrardan tashqaribibiriga zid, ba’zan yanglish, xato, noxolis qarashlar yo’q emas edi. Boburning haqqoniylarini yaratish, badiiy haqiqat imtiyozlari bilan moziy adolatini tiklash tarix talabi, zamon ehtiyoji va yozuvchining muqaddas burchi edi.

Shu ma’noda “Yulduzli tunlar” yozuvchi burchini namoyon etgan yulduzli onlardir. Roman yuqorida e’tirof etilgan jihatlari va buyuk bir tarixiy siy whole moni qaytdan kashf etilishi bilan o’zbek adabiyotida mustahkam o’rin egalladi.

Adabiyotimizda buyuk shoh va shoir hayotining ayrim bosqichlariga bag’ishlangan Oybekning “Bobur”, E.Vohidovning “Kelajakka maktub”, B.Boyqobilovning “Kun va tun”, X.Sultonning “Boburnoma” singari turli janrdagi asarlar mavjud. “Yulduzli tunlar”da esa Boburning deyarli butun ongli hayoti yaxlit yaratilgan. Adib roman janrining yuksak talablariga amal qilish bilangina kifoyalanmay, janr tabiatini yanada boyitishga munosib hissa qo’shdi.

Roman Bobur siy whole sinini tarixiy haqiqatga mos, badiiy jihatdan jozibali tasvirlashi bilan e’tiborli. Humoyun og’ir betob bo’lib yotganida Bobur farzandiga shunday deydi: “Sening betoqatligingga me toqat keltiray! Sening shu og’ir dardingni xudo sendan olib menga bersin....

...Bobur umumiy jimlikda Humoyunning boshidan uch marta aylandi-yu:

– e, parvardigor! – deb iltijo qildi. – Menki, Boburmen, agar jon berish mumkin bo’lsa, umr-u jonimni Humoyunga qurbon qildim! Azroyil mening jonimni olsin-u, xudo Humoyunga shifo bersin!”

Manbalar bu voqeа haqiqatan tarixda ro’y bergenini tasdiqlaydi. Humoyun ko’p o’tmay tuzaladi. Bobur qazosi shu voqealarga to’g’ri keladi. Roman ham ko’p o’tmay shu tasvirdan so’ng yakun topadi.

Yozuvchi bu singari tarixiy faktlarni e’tirof etish bilangina cheklanmaydi, albatta. Taxayyulni erkin qo’yib, ularga badiiylikning jonli suvini ichiradi. Butun asar davomida qahramonlarni, ularning oy-kechinmalarini, harakat qilayotgan shart-sharoitlarni, muhitni, tabiatni, hatto olinayotgan nafaslar haroratini, ayni lahzada pardalrdan ichkariga yoyilayotgan nur tarovati va hokazolarni shu qadar

mahorat bilan badiiy go'zal tasvirlaydiki, kitobxon asar o'qiyotganini unutib, shu muhitda yashayotgandek his etadi o'zini.

Bobur Hindistonda sultanatni poshqarganda podsho bo'lishning shon-shavkati bilan bir qatorda, adadsiz pushaymonlarni, iztiroblarni, "xatolig"-u, "yuzi qarolig"-larni boshidan kechirgan. Vatan sog'inchi bilan o'rtangan. Bu yo'naliishda uning ajoyib, dilbar she'rlari ham bor. Yozuvchi qahramoni tabiatiga doir ana shunday tarixiy gavhar dalillarni saralab, badiiy yaxlitlik bilan nurlantiradi. Natijada, yozuvchining mahoratidan nurlangan harorat badiiy jozibaga aylanadi va butun asar hujayralariga iliqlik baxsh etadi.

Shu ma'noda romanda Bobur ruhi, ichki dunyosi, xayollari, orzu-armonlarining yuksak mahorat bilan tasvirlanganini ta'kidlash zarur. Onasi Qutlug' Nigorxonim bilan Boburning nafas olishdayoq bir-birlarini tushunishlari, inining Xonzodabeginmi nainki so'z, balki yurak bilan anglay bilishi, shoirning havo emas ilhom bilan nafas olayotgan betakror sohir holatlardagi his-hayajonlar tasviri Pirmqul Qodirovning ruhiyat mazmunlarini ko'rsatishdagi ustaligidan dalolat beradi. Yozuvchi Boburni ko'p hollarda ichki kolliziya, ichki dramatizm, azobli, iztirobli, vaziyatlarda ko'rsatadi. Qahramon o'z-o'zini ichdan tahlil etadi, qiyinayotgan savollarga shu yo'sinda javob izlaydi va topadi. O'zga qahramonlar bilan ba'zan so'z orqali emas, ichdan, vujud tili orqali muloqotda bo'ladi. Bu esa qahramon ruhiyatini teran yoritish imkonini beradi.

Mana, Boburning podshoh, sarkarda, shoir, muarrix sifatida buyuk fazilatlaridan tashqari oddiy bir inson sifatidagina ko'rinishi. Zaharlangan Bobur ruhiyati shunday, chiziladi: "Boshidan o'tgan o'lim dahshati hamon xayolidan nari ketmasdi. Uning joni shuncha vaqt qil uchida osilib turganini o'ylasa, beixtiyor vahmi kelardi. Shu qil uzilsa, o'lim deb ataladigan zulmat qa'riga qulab tushishini ikki kun davomida muttasil his qilish unda yashash istagini behad kuchaytirib yuborgan edi. Hayotning bir lahzasi, bir uchquni dunyoning barcha boyliklari-yu, toj-u taxtlaridan ham aziz ekanligi unga endi astoyidil sezildi".

Qahramon ruhiyatini teran, jonli, samimiy ochish o'z-o'zidan bo'ladigan ish emas. Buning uchun yozuvchi shunday his-tuyg'ularni o'z qalbidan o'tkaza olishi kerak. Pirimqul Qodirov o'zi aytganidek, adib "tarixiy shaxslarning ichki dunyosiga o'z ichki dunyosi orqali yo'l topadi".

Mustaqillik davriga kelib, "Yulduzli tunlar"dek tarixiy asarning qadr-qimmati, ahamiyati yanada oshdi. Roman, Vatan, millat, ulug' ota-bobolarimizga mehr-muhabbatni yanada e'zozlashga undaydi.

15-mavzu: ERKIN VOHIDOV

O'zbekiston xalq shoiri Erkin Vohidov hozirgi o'zbek she'riyatining zabardast vakillaridan biridir. Uning sharq mumtoz adabiyoti an'anlari izidan borib, zamondoshlari ma'naviy dunyosini ochib beruvchi g'azallari, zo'r insoniylik ruhi bilan yo'g'rilgan talay she'rlari, urush fojialari haqida bahs etuvchi "Nido", hayot jumboqlari, inson qismati xususidagi falsafiy mushohadalari bilan yo'g'rilgan "Ruhlar isyonii", "Istambul fojiasi" asarlari, tomoshabinlarni xushnud etgan "Oltin devor" komediyasi, shuningdek, I.Gyote, S.Yesenin, A.Blok, M.Svetlov, A.Tvardovskiy, R.Xamzatovdan qilgan tarjimalari, ayniqsa, "Eron taronalarini" bilan "Faust" tarjimasi adabiyotimizda, ma'naviy hayotimizda ulkan voqeа bo'ldi.

"Men ijodiy mehnatbi faol jamoat ishlari bilan qo'shib olib borishdek sharaflı vazifa yukini doimo yelkamda his qilaman. Odamlarga faqat she'ring emas, o'zing kerakligini sezish – bu katta baxt. Shuning uchun ham jamoat mehnatidan hech qachon o'zimni olib qochgan emasman. Qaynoq hayot ichida yashash, ishlab o'rganganman", - deb yozadi shoir. Darhaqiqat, u badiiy ijodni faol jamoatchilik ishlari bilan qo'shib olib boradi. Yoshlar nashriyotida bosh muharrir, G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va sa'nat nashriyotida director, "Yoshlik" jurnaliga bosh muharrir bo'lib ishlagan. Shoирning ijtimoiy faoliyati doirasi Respublika Oliy Kengashi va Oliy Majlisiga deputat bo'lib saylangan, Oliy Kengashning oshkoraliq masalalari qo'mitasi, Oliy Majlisning Xalqaro ishlari va parlamentlararo aloqalar qo'mitasiga raislik qilgan kezlari ayniqsa kengaydi. Bu yillarda atoqli shoir davlat va jamoat arbobi sifatida ham tanildi. Uning ko'p vaqtı xalq ichida, yurtimiz va mamlakatlar bo'y lab safarlarda o'tmoqda. Shoir "Buyuk romani" unvoniga sazovor bo'ldi.

Erkin Vohidov Farg'ona viloyatining Oltiariq tumanida 1936-yilning 28-dekabrida qishloq o'qituvchilari oilasida dunyoga keldi. Otasi Cho'yanboy Vohidov, onasi roziyaxon davrning obro'-e'tiborli, ma'rifatli, faol kishilarini edilar. Afsus, ular uzoq yashamadilar. Avval Ikkinci jahon urushida qatnashib, og'ir yarador bo'lib qaytgan ota, so'ng ona dunyodan o'tdi. Ikki qisqa umrning yolg'iz yodgori bo'lib Erkin toshkentlik tog'asi qo'lida qoldi. Unig o'spirirnlik, yoshlik yillari Toshkentda o'tdi. Erkin ulg'aygan xonadon ma'rifatga, san'atga, adabiyotga tashna edi, bu xonadonni tez-tez shoir va xonandalar ishtirokida suhbatlar bo'lib turardi. Erkin Vohidovdagi nafosatga, she'riyatga mehrva mayl shu xonadonda, ana shu davralarda shakllandi. Erkin juda erta qo'liga qalam oldi. 7-sinfda o'qib yurganida "Mushtum" jurnalida birinchi she'ri bosildi. Maktabni tugatgach, Toshkent Davlat universiteti filologiya fakultetiga kirib o'qidi. Universitet ta'limi shoирning ijodiy taqdirida chuqur iz qoldirdi; birinchi she'rlar kitobi "Tong nafasi" talabalik yillarida yaratildi.

Hozirgi zamon o'zbek adabiyotining yirik namoyandasini, O'zbekiston Qahramoni Erkin Vohidov 1936-yilning 28-dekabrida Farg'ona viloyatining Oltiariq tumanida o'qituvchi oilasida tavallud topgan. Vohidovlar oilasi 1945-yilda poytaxt Toshkentga ko'chib keldi. Erkinjon avval o'rta maktabda, so'ng hozirgi O'zbekiston Milliy universitetining filologiya fakultetida ta'lim oladi. 1960-yilda o'qishni bitirgach, nashriyotlarda muharrir, bosh muharrir, direktor

lavozimlarida ishlaydi, yangi tashkil qilingan «Yoshlik» jurnalining oyoqqa turishiga rahbarlik qiladi.

Erkin Vohidov dastlabki she'rlarini mактабда o'qib yurgan paytidayoq e'lon qila boshlagan, birinchi she'riy to'plami esa «Tong nafasi» nomi bilan 1961-yilda chop etilgandi. Shundan buyon ijodkorning qirqdan ziyod kitobi o'quvchilarga tortiq etildi. Uning she'rlaridan tashqari «Palatkada yozilgan doston», «Ruhlar isyonи», «Istanbul fojiasi» singari dostonlari, «Donishqishloq latifalari» hajviy turkumi, «Oltin devor» komediyasi, «Shoiru she'ru shuur» nomli adabiy-falsafiy to'plami XX asr o'zbek adabiyoti rivojiga katta hissa bo'lib qo'shilgan. Erkin Vohidov dunyo she'riyatining yorqin vakillari S. Yesenin, A. Blok, L. Ukrainka, R. Hamzatov singari shoirlarning ko'plab asarlarini ona tilimizga tarjima qilgan. Erkin Vohidov tomonidan ulug' nemis mutafakkiri Gyotening «Faust» asari o'zbek tiliga yuksak mahorat bilan o'girilishi esa (1974-yilda) nafaqat adabiyotimiz, balki madaniya-timiz tarixida ham muhim voqeа bo'lib qoladi.

Erkin Vohidov she'riyatning ham barmoq, ham aruz, ham sarbast vaznlarida birdek yuksak saviyada ijod qiladi. Sho'ro adabiyotshunosligida aruz vazni «eskirgan, zamonga javob bera olmay qolgan vazn», deya inkor qilina boshlagan bir paytda Erkin Vohidov «Yoshlik devoni» (1969) kitobini e'lon qilgan, undan joy olgan o'nlab go'zal g'azallari bilan bunday da'volarning puch ekanligini isbotlagan edi. U «O'zbekiston xalq shoiri» degan yuksak unvonga sazovor bo'lgan ijodkordir.

Darhaqiqat, Erkin Vohidov o'zining butun faoliyati va ijodini xalqimiz orzu-o'ylarini ifodalash, millatimiz taqdiriga daxldor muammolarni dadil ko'tarib chiqish, kishilarimiz madaniy-estetik saviyasini yuksaltirishdek ezgu maqsadlarga yo'naltirgandir. Bu jihatdan shoirning 1968-yilda yozilgan «O'zbegim» qasidasi alohida e'tiborga molik.

Tarixingdir ming asrlar ichra pinhon, o'zbegim,
Senga tengdosh Pomir-u oqsoch Tiyonshon, o'zbegim.

So'y lasin Afrosiyob-u so'y lasin O'rxun xati,
Ko'hna tarix shodasida bitta marjon, o'zbegim.

Al-Beruniy, Al-Xorazmiy, Al-Forob avlodidan,
Asli nasli balki O'zlik, balki Tarxon, o'zbegim.

Shoir lirikasi

Erkin Vohidov publisist, dramaturgy dostonnavis, tarjimon sifatida barakali ijod qilgan bo'lsa-da, awalo, u lirik shoir sifatida adabiyotga kirib kelgan, xalqimiz qalbidan ham nafis, ham dolg'ali, isyonkor she'rlari orqali joy olgan.

Shoirning ijodi bahs-munozaralar ichida kechdi. Shoir o'z qo'lidagi qurol — she'r, lining tabiat, shoirning el-yurt oldidagi burchi — vazifasi xususida ko'p o'yladi, she'r va shoir haqidagi qarashlarini bayon etdi. U bular xususida so'z ochganda har doim ijod mashaqqatlarini, shoir bo'lish oson emasligini eslatadi. Uningcha, shoirlilik o'z ona yurtiga, xalqiga, inson zotiga bo'lgan fidoyi mehrning samarasidir.

Erkin Vohidov dastiab hayot, go'zallik, yoshlik, muhabbat kuychisi bo'lib maydonga chiqdi. Taqdir in'om etgan hayot, saodat, yoshlik, muhabbat suairini, hayotdan rizolikni toiib-toshib kuyladi. Xalqimiz erishgan yutuqlar, uning shonli tarixi, qo'lga kiritgan g'alabalari to'g'risida faxr-iftixorga to'la satrlar bitdi. Jumladan, „Yoshligim" g'azalida yoshlik sururidan jo'shib yozadi:

Yoshligim, kel, kuya to'lgan Qalbim oltin sozi bo'l. Men qo'shiq aytay to'lib,

Bir lahma jo'r ovozi boi. 40—50- yillarda „vulgar sotsiologizm" deb atalgan qarash oqibati o'laroq, sevgi, shaxsiy kechinmalar badnom etilgan.

she'riyatdan quvg'in qilingan edi. 50- yillar oxiri, 60- yillarga kelib vaziyat o'zgara boshladi, inson shaxsiga hurmat, qalbiga e'tibor birmuncha oshdi, kishining xilma-xil kechinmalari, jumladan, an'anaviy sevgi taronalarini kuylash uchun yo'l ochildi. Bu hoi an'anaviy she'riy shakl, ayniqsa, g'azalning jonlanishiga olib keldi. Tabiiyki, bu jarayon o'sha kezlar osonlikcha, silliq kechgani yo'q. AbdullaOripov yozganiday, „mumtoz g'azaliyotimizning oltin eshiklari abadiy bekildi, deya karomat qilishayotganda yosh avlod orasidan birinchilardan bo'lib Erkin Vohidov anizning tabarruk ostonasida posbon yanglig' paydo bo'ldi". Ba'zi munaqqidlар ishqiy kechinmalarni kuylash, ko'hna she'riy shakl — aruzga murojaat qilishni zamondan uzoqlashish deb ataydilar. E, Vohidov „Yoshlik devoni" kitobining „Debocha" sida shunday qarashlar bilan bahsga kirishadi:

Istadir sayr aylamoqni

Men g'azal bo'stonida. Kulmangiz, ne bor senga deb

Mir Alisher yonida. She'nyat dunyosi keng,

Gulzori ko'p, bo'stoni ko'p, Har ko'ngil arzini aytur

Neki bor imkonida. Ey munaqqid, sen g'azalni

Ko'hna deb kansitmagil, Sevgi ham Odam Atodin

Qolgan inson qonida.

Shu tariqa shoir inson qonidagi azaliy, tabiiy tuyg'u — sevgini kuylagan qadimiylar g'azal shaklini himoya qiladi. She'rda g'azal shunchaki she'riy shakl ma'nosida emas, muhabbat, boqiy insoniy tuyg'ular ramzi tarzida ham qo'llangan:

Barcha shodlik senga bo'lsin,

Bor sitam, zorlik menga. Barcha dildorlik senga-yu,

Barcha xushtorlik menga... Bu jahoning rohatin ol,

Bor azobin menga ber. Senga bo'lsin barcha orom,

Barcha bedorlik menga.

(„Barcha shodlik senga bo'lsin")

Shoir oshiq ko'ngilning ma'shuqaga bo'Igan mayli ifodasida xuddi mumtoz she'riyat namoyandalari kabi mubolag'ani hadsiz oshiradi:

Seni yotlar tugul hatto —

Qilurman rashk o'zimdan ham, Uzoqroq termulib qolsam

Bo'lurman g'ash ko'zimdan ham. Ko'zim yongay senga nargis —

Ko'zin tiksa chamanlarda, Yashirmam, lolaga rashkim

Ayon bo'lgay yuzimdan ham.

(„Rashkim")

Oshiq yigitning dil rozlari, ma'shuqaning ta'rif-tavsifi har qancha mubolag'ador, romantik bo'yoqlar bilan zeb berilgan bo'lmasin, har ikkisi ham

zamon va zamin farzandi, ular shoir aytmoqchi, „o'z zamonin zayli"ga itoat etadigan bizga zamondosh odamlardir.

Bora-bora shoir ijodida o'shanday romantik jo'shqinlik, hayotsevarlik tuyg'ulari yoniga jiddiy realistik mushohadakorlik kelib qo'shila boshladi. Shoir hayotni nuqul madh etish bilan chek-lanmay, uning tub mohiyatiga, ichki ziddiyatlariga ham nigoh tashlaydi, qalamga olingan hodisani qaramaqarshiliklari, ziddiyatlari, manfiy va musbat tomonlari bilan birgalikda idrok etadi. Natijada shoir she'rlari o'ziga xos bahs-munozara tusini oladi. 70 — 80-yillarga kelib shoir sevgi, „hayot kuychisi" gina emas, ko'proq hayotning, inson qalbining badiiy tadqiqotchisi sifatida ko'rina boshladi. „Hozirgi yoshlar", „Inson", „Sirdaryo o'lani", „Arslon o'ynatuvchi" she'rlari, „Ruhlar isyoni", „Istanbul fojiasi" singari dostonlari bu jihatdan shoir ijodida olg'a tashlangan qadambo'ldi.

Hayotga, el-yurtga mehr — bu faqat shirin so'zlar, madhiyalar, hamd-u sanolar orqali ifodalanmaydi.

“Ruhlar isyoni” dostoni. “Ruhlar isyoni” dostoniga isyonkor bengal shoiri Nazrul Islom hayoti, fojiali qismati asos qilib olingan. „Otashin bengal shoiri Nazrul Islomning qahramonona va fojiali taqdiri ko'pdn meni hayajonga solib kelar, u haqda biron narsa yozish xalida yurardim”, - deydi muallif. Shu maqsadda u shoir hayoti va ijodini astoyidil o'rgandi, shoir hayotiga oid faktlar bilan yaqindan tanishish niyatida Hindistonga bordi, shoir yashagan joylarda bo'ldi, shoirni shaxsan tanigan, bilgan kishilar bilan suhbat qurdi.

Ma'lumki, Nazrul Islom XX asr boshlarida chaqindek yaraqlab, she'riyatda o'chmas iz qoldirgan, isyonkor she'rlari bilan butun Hindiston yarim orolini larzaga solgan, hayotini Hindiston chet el mustamlakachilar zulmidan ozod etish ishiga, xalqlar birdamligi, erki, baxti yo'lida fido etgan dovyurak shoirdir. Tazyiq, hibs, qyinoqlar ostida shoirni hali o'ttiz beshga yetmagan navqiron yoshida, ayni ijodi qaynagan paytida es-hushidan ayiradilar. Oradan yillar o'tdi, shoir vatani Hindistonda katta o'zgarishlar yuz berdi. Nazrul Islom orzu qilgan kunlar keldi, mustamlakachilar yurtdan quvildi. Hindiston mustaqillik, tinchliksevarlik, ijtimoiy taraqqiyot yo'liga tushib oldi. Bir vaqtlar tahqirlangan, jabrlangan shoir hayotda o'rnini, qadrini topdi, el ardog'iga sazovor bo'ldi. Afsus, endi uning aql-hushi joyida emas, shu ahvolda u qirq yil ardoqda yashadi. Yurtidagi o'zgarishlarni, o'ziga ko'rsatgan ehtiromlarni sezmadni, bilmadi, uni tark etkan es-hush bir lahma bo'lsin qaytmadi.

Erkin Vohidov dastlab shoir boshidan kechgan shu hayajonli voqealarni hikoya qiluvchi bir she'riy qissa yozdi. Biroq bu asardan ko'ngli to'lindi. „O'y lab qarasam, - deydi u, - unda men Nazrul Islom hayotiga oid ko'pchilikka tanish faktlarni shunchaki belletristik yo'lida sharhlash, hikoya qilib berish bilan cheklangan ekanman”.

Shoir dostonni yozishdan kuzatgan maqsadi haqida shunday deydi: „Ruhlar isyoni garchi Nazrul Islomga bag'ishlangan bo'lsada, asar faqat otashin shoir hayoti ifodasidan iborat emas. Unda men shoir hayoti bahonasida o'zining, umuman, shoirlik, insonlik, fidoyilik, erk tashnaligi haqidagi, erkka tashna ijod

ahlining zamonasi, xalqi bilan murakkab munosabati haqidagi, qolaversa, inson hayotining ma’nosи, hayotning ham shafqatsiz, ham adolatli, haqqiqati haqidagi o’y mushohadalarimni kitobxon bilan baham ko’rishga intildim”.

Doston haqsizlik vaadolat, istibdod va erk orasidagi mangu kurashda iste’dod egasining o’rni haqidagi falsafiy mushohadalar bilan boshlanadi. Chin iste’dod egasining tabiat yaralishdan nohaqlikka, adolatsizlikka, istibdodga qarshi isyondir deb sanaydi muallif:

Shoir yurak –
Pok tilagi,
Imonidir basharning.
Armon to’la yurakdagi
Isyonidir basharning.

Nazrul Islom dunyoga shoir bo’lib, ya’ni davrining pok tilagi, imoni, armon to’la yurakdagi isyoni bo’lib tug’ildi. Milliy ozodlik bo’sag’asida turgan el-yurt shunday isyonkor shoirga mushtoj edi, “Zamon uning yonib turgan yuragini so’radii”. Shoир hali tug’ilmasdan burun o’z yurtidan judo etilgan edi: el-yurti mustamlakachi zabitlar oyog’i ostida toptalib yotibdi. Jaholatda qolgan xalq zolim-zabitlarga qarshi turish o’rniga, hind-u muslimonga ajralib, bir-birining go’shtini yeyish, qirish bilan ovora. Muallif Hindiston tarixining shu qora kunlarinialam bilan qalamga olar ekan, yana shoir va uning fuqarolik burchi haqidagi bahsga ko’chib, deydi:

Har nechakim zo’r iste’dod,
Toshqin ilhom,
Xalqing yotsa chekib faryod,
Yaramasang kuniga.
Shoir esang,
Shoir bo’lib
Nega kelding hayotga?
Eling yotsa dardga to’lib,
Kelolmasang najotga?!
Ne shoirsang
Tashbehlaring
Bormi asli keragi.
Bo’lmasa el g’ami – darding,
Yuraging – el yuragi?!

Shoirni, ayniqsa, faqat o’z joni tinchini o’ylandigan, jur’atsiz, qo’rqoq, munofiqlar aqidasi tashvishga soladi. Haqsizlikni ko’ra-bila tura indamaslik, layoqaydlik xiyonatdir. Fasus, u jaholat tufayli karaxt, ko’r-u karga aylangan olomon ta’qibiga uchraydi: shoirni g’alayonning sababkori deb ataydilar. Shu tariqa el uchun jonini, jahonni berishga tayyor fidoyi shoir el dushmaniga aylanadi, hibsga olinadi.

Dostondagi Nazrul Islom qismati, unga daxldor rivoyatlar, shoirning ehtiroslarga to’la o’y-mushohadalar bilan tanishar ekansiz, asarni yozishdan maqsad faqat bengal shoiri hayoti, Hindistonda kechgan voqealar, qadim rivoyatlarni hikoya qilishdan iborat emasligini sezib, his etib turasiz. Ayni paytda

gap o'z ona yurtimiz, unig istilochilar istibdodi yillaridagi kechmishi, Qodiriy, Cho'lpon, Fitrat kabi millatning asl fidoyi o'g'lonlari, ularning yurt ozodligi, mustaqilligi yo'lidagi kurashlari va bu kurashlar qanchalar qimmatga tushganligi - barchasi birma-bir ko'z oldingizdan o'tadi. XX asdrning 70-yillari oxirlarida yozilgan bu dostondagi isyonkorona kurashchan ruh Qodiriy, Cho'lpon, Fitratlarga xos el-yurt g'ami, erki, ozodligi yo'lida kuyib-yonishlar bu yillarda ham davom etganligini tasdiqlaydi.